

Povijest HSS-a

SADRŽAJ

1. Početak.....	3
2. Kronologija - 1. dio.....	7
3. Kronologija - 2. dio.....	10
4. Kronologija - 3. dio.....	15
5. Životopis Stjepana Radića - prvi dio.....	23
6. Životopis Stjepana Radića - drugi dio.....	34

1. Početak

Krajem 19. stoljeća Hrvatska je teritorijalno razjedinjena. Sporazumom između Austrije i Mađarske, Habsburška monarhija podijeljena je Nagodbom (1867.) na dvije polovice: austrijsku i ugarsku. Tom podjelom Hrvatska je pripala ugarskom dijelu. Formalno je, što se Hrvatske i Mađarske tiče, to uređeno Hrvatsko-ugarskom nagodbom godinu dana kasnije tj. godine 1868. Iako se Nagodbom utvrđuje da "Kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem i kraljevine Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sačinjavaju jednu te istu državnu zajednicu.....", Dalmacija kao i Istra ostale su u austrijskoj polovini. Isto tako izvan područja Hrvatske ostalo je Međimurje, dok su neki otoci pripali Istri (Krk, Cres, Lošinj), a ostali Dalmaciji. Hrvatska i Slavonija upravno su bile podijeljene na osam županija: zagrebačku, varaždinsku, virovitičku, bjelovarsko-križevačku, požešku, srijemsku (do Zemuna), modruško-riječku i ličko-krbavsku. Ne ulazeći za sada pobliže u odnose koji su nastali Hrvatsko-ugarskom nagodbom, potrebno je ipak istaknuti, kao posebno nepovoljno za Hrvatsku, podjelu državnih prihoda. Prema Nagodbi Hrvatskoj je od njezinih poreznih prihoda pripadao iznos od 2,200.000 forinti i taj odnos nije se mogao mijenjati daljnjih deset godina. Ipak, revizijom Nagodbe 1873., ta sramotna odredba je preinačena, tako da je Hrvatska dobila za svoje autonomne potrebe 45 posto iznosa od državnih prihoda ubranih u Hrvatskoj, što je i dalje za Hrvatsku bilo nepovoljno. Krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj i Slavoniji 90 posto pučanstva čine seljaci, a tek 10 posto stanovništva se bavi obrtništvom, trgovinom ili živi od činovničkih zanimanja. Utjecaj seljaštva kao pretežnog dijela naroda na politički život, a time i na gospodarski bio je zanemariv. Tako je od 2,214.304 stanovnika Hrvatske i Slavonije 1906. godine, samo njih 48.381 (1,88 posto) imalo biračko pravo; od toga čak 30.000 činovnika. Stanje u Dalmaciji nije bilo nimalo bolje. Gospodarske prilike na selu bile su više nego teške. Struktura zemljišnog posjeda je nepovoljna. Preteže mali posjed do 20 jutara (90 posto), od čega polovinu čine posjedi od 1 do 5 jutara. Raspad kućnih zadruga, glad za zemljom, niske cijene poljoprivrednih proizvoda i rast poreza, s jedne strane, i s druge strane skupi industrijski proizvodi, dovode do sve većeg osiromašjenja sela i njegovog socijalnog raslojavanja i što je možda najgore do velikog iseljavanja u prekomorske zemlje. Od 1890. pa do početka Prvog svjetskog rata, iz Hrvatske i Dalmacije iselilo se u prekomorske zemlje oko pola milijuna Hrvata. Stjepan Radić 1902. u knjižici pod naslovom "Najjača stranka u Hrvatskoj", objavljene u Rijeci, najavljujući potrebu osnivanja seljačke stranke, piše slijedeće: "Na toj zastavi ispišimo jasan i odlučan program što veće i što šire državne samostalnosti sadašnje Hrvatske (Hrvatske, Slavonije, Dalmacije), ali ne zaboravimo taj program ispuniti željama i potrebama seljaka, obrtnika i radnika, jer ovaj naš novi nacionalizam mora biti jednako politički i socijalan. U svojoj knjizi "Stjepan Radić u kraljevini SHS", Ivan Mužić ispravno zaključuje: "Takva shvaćanja značila su raskid s dosadašnjom hrvatskom politikom. Starčević je unio hrvatsku državnu ideju u inteligenciju i građanstvo, ali nije u seljaštvo. Radić se zbog toga razočarao u Starčeviću i tada preuzimlje na sebe buđenje širokih slojeva puka." Vratimo se za trenutak na političke prilike u Hrvatskoj neposredno prije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868., kojom su hrvatski interesi žrtvovani sređivanju političkih odnosa između Austrije i Mađarske. Hrvatski Sabor raspušten je 25. svibnja 1868., a ban Šokčević podnosi ostavku. Za namjesnika banske časti imenovan je barun Levin Rauch i oktroyiran (nametnut kraljevim ukazom) novi izborni red, kojim je povećan broj sabornika virilista (nebirani sabornici - velikaši), a broj biranih zastupnika ograničen na 66. Na provedenim izborima u Sabor je izabrano 52 zastupnika unionista, dok je opozicija dobila samo 14 zastupničkih mandata. Na ovaj način otvoren je put za nesmetano sklapanje Nagodbe s Mađarima. Nasuprot Unionističke stranke, promađarski i nagodbenjački orijentirane, stoji Narodna stranka, koja će nakon sklapanja Nagodbe povesti oštru političku borbu protiv unionista i Nagodbe zahtijevajući državnu i nacionalnu samostalnost Hrvatske. Takva politika dovest će

narodnjake do izbornih pobjeda 1871. i 1872. Međutim, zadobivši u Saboru većinu narodnjaci će prihvatiti Nagodbu iz 1868., uspjevši je neznatno revidirati 1873.. (revizija financijske odredbe), te započeti s provođenjem nagodbenjačke promađarske politike. Zbog takve politike narod ih je pogrdno zvao "mađaronima". Zbog sluganske politike narodnjaka u rujnu 1880. Mato Mrazović s 22 zastupnika istupa iz Narodne stranke i osniva Neodvisnu narodnu stranku. Ova stranka vodi umjerenu oporbenjačku politiku, tražeći na temelju Nagodbe cjelovitost Hrvatske i njezin povoljniji financijski položaj. Po svojem stranačkom glasilu "Obzor", prozvani su "obzorašima". Stranka prava vođena od dr. Ante Starčevića, jedina je dosljedna oporbena hrvatska politička stranka druge polovine 19. stoljeća. Pod načelom "Ni pod Beč, ni pod Peštu", privlačila je svojom politikom široke slojeve hrvatskog naroda, osobito građanskog sloja i inteligencije, sve do Starčevićeve smrti u veljači 1896. Kršeći skromnu autonomiju Hrvatske utvrđenu Nagodbom, velikodržavna mađarska politika nastoji tu autonomiju što više ograničiti. Poznat je slučaj iz 1883. s postavljanjem grbova na financijskim zgradama u Zagrebu i drugdje, s hrvatskim i mađarskim natpisima, iako je Nagodbom utvrđeno da je na hrvatskom teritoriju službeni jezik samo hrvatski. Povodom toga izbile su diljem Hrvatske brojne demonstracije na kojima su demonstranti takve grbove nasilno uklanjali. Tadašnji hrvatski ban Pejačević, takve grbove nije htio vratiti na zgrade već je podnio ostavku. Na njegovo mjesto imenovan je komesar general Ramberg, koji je dvojezične grbove prvo vratio, da bi ih naknadno zamijenio s grbovima bez ikakvog natpisa, što je ostalo sve do sloma Austro-ugarske monarhije 1918. General Ramberg obnašao je komesarsku dužnost oko pola godine, da bi na mjesto hrvatskog bana bio 1883. imenovan grof Dragutin Khuen Hedervary, koji će Hrvatskom apsolutistički upravljati 20 godine sve do 1903. godine. Apsolutističku vladavinu bana Khuena hrvatski je narod doživljavao kao nasilje i produženu ruku mađarskog političkog ekspanzionizma i velikog kapitala s ciljem da se Hrvatska politički umrtvi, gospodarski podredi i pretvori u običnu mađarsku pokrajinu. Želeći ostvariti postavljene ciljeve ban Khuen nije birao sredstva; nepoštivanje odredbi Hrvatsko-ugarske nagodbe, izborne manipulacije, političke intrige, progoni političkih protivnika, činili su temelj dugotrajnosti i "uspješnosti" njegove vladavine nad Hrvatskom. Tako je 1888. donesen zakon o novom izbornom redu. Njime je snižen broj izbornih kotara na 90, a pravo glasa imale su samo osobe koje su plaćale najmanje 25 forinti izravnog poreza, a bez ispunjenja toga uvjeta svi činovnici, od državnih do općinskih podvornika, pandura i pisara dnevničara. Broj virilista (nebiranih sabornika-velikaša) utvrđen je na 45. Temeljem takvog izbornog zakona 98 posto hrvatskoga naroda bilo je isključeno iz političkog života, a bitni utjecaj na oblikovanje hrvatske politike imao je tanki sloj inteligencije i činovništva, koji uz časne iznimke, zanemaruje rješavanje bitnih životnih problema naroda brinuvši se najčešće za svoje materijalne interese. U takvim prilikama odrastali su Antun i Stjepan Radić, Vladko Maček i mnogi drugi budući prvaci Hrvatske seljačke stranke. Antun i Stjepan Radić kao seljačka djeca, dijelili su neposredno sudbinu većine hrvatskoga naroda i zato su njegove potrebe i želje osjećali kao svoje. Sazrijevši politički shvatili su da bez ulaska seljaka na hrvatsku političku pozornicu, hrvatski narod neće moći ostvariti političku slobodu ni socijalnu pravicu. Odlukom Berlinskog kongresa 1878. kneževina Srbija postala je neovisna država, a Austro-ugarska dobila pravo na okupaciju Bosne i Hercegovine. Pojava neovisne srpske države i okupacija Bosne i Hercegovine bitno će utjecati na buduće političke odnose na jugoistoku Europe, a posebno na odnose između Hrvata i Srba u Hrvatskoj i Dalmaciji. Srpski političari koji su do tada djelovali unutar hrvatskih političkih stranaka, počinju s osnivanjem srpskih političkih stranaka. Tako je u Hrvatskoj 1881. osnovana Srpska samostalna stranka, koja za Khuenove vladavine provodi antihrvatsku šovinističku politiku. U Zagrebu ova stranka tiska glasilo "Srbobran". U Dalmaciji, istupanjem srpskih zastupnika iz Narodne stranke, odbacivši njezinu protuautonomašku politiku za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, osnovana je 1880. Srpska narodna stranka. Unatoč toga hrvatski narodnjaci u Dalmaciji

osvajaju 1882. splitsku općinu, a od 1883. hrvatski jezik postaje službeni jezik u Dalmatinskom saboru dok je u urede i škole u Dalmaciji hrvatski jezik uveden tek 1912. U Hrvatskoj, Khuen je uspio potpuno podrediti svojim političkim potrebama Narodnu stranku, dok Neodvisnu narodnu stranku i poglavito Stranku prava žestoko progoni. Međutim, u Stranci prava dolazi 1895. do rascjepa. Tada već teško bolestan Ante Starčević, umire 28. veljače 1896. Rascjepom Stranke prava nastaju dvije pravaške stranke: Folnegovićeve Stranka prava, po svojim novinama "Hrvatska domovina" nazvani "domovinaši" i Frankova Čista stranka prava, nazvani po osnivaču "frankovci". (Fran Folnegović, 1848. - 1903., publicist i političar; Josip Frank, 1844. - 1911., političar i odvjetnik). Te, 1895. kralj Franjo Josip I dolazi u Zagreb na svečano otvorenje nove zgrade Hrvatskog narodnog kazališta. Hrvatski sveučilištarci predvođeni studentom prava Stjepanom Radićem u znak protesta protiv velikomađarske politike bana Khuena, demonstrativno spaljuju 16. listopada na Trgu bana Jelačića mađarsku zastavu. Tim povodom S. Radiću zabranjen je studij na svim sveučilištima u Austro-Ugarskoj, što će ga dovesti 1897. u Pariz i do studija na Slobodnoj školi političkih znanosti, na kojoj će 1899. diplomirati s izvrsnim uspjehom, obranivši diplomsku radnju na temu "Suvremena Hrvatska i Južni slaveni". Ostali studenti sudionici protesta, isključeni su s zagrebačkog Sveučilišta, nastaviti će studije u Beču i Pragu. Dio njih ući će po završetku studija u politiku i osnovati krajem prosinca 1904. Pučku naprednu stranku. Tijekom 1897. dolazi do suradnje između Folnegovićeve Stranke prava (domovinaša) i Neodvisne narodne stranke (obzoraša), koja je rezultirala sporazumom o izbornoj koaliciji pod imenom "Koalirana opozicija" i formiranjem zajedničkog zastupničkog kluba u Saboru. Na njihov poziv i ponudu da preuzme dužnost tajnika saborskog kluba, Stjepan Radić se vraća 1902. u Zagreb. Preuzevši dužnost tajnika saborskog kluba "Koalirane opozicije", razvija veliku aktivnost oko oblikovanja stranačkih organizacija spomenutih stranaka na način do tada nepoznat u radu hrvatskih političkih stranaka. Međutim, kada im je predložio da u svoj naziv uzmu i pridjev "seljačka", nisu to htjeli prihvatiti, već su 1903. godine osnovali novu stranku pod nazivom Hrvatska stranka prava. Stjepan Radić duboko razočaran ovakvom "gospodskom" stranačkom politikom u ožujku 1903. istupa iz Hrvatske stranke prava, a zajedno s njim i dr. Ante Radić i još nekoliko budućih osnivača seljačke stranke. U ožujku 1903. izbijaju veliki nemiri protiv Khuenova režima u Zagrebu, Podravini i Hrvatskom primorju, zbog isticanja mađarskog natpisa na zgradi Željezničkog prometnog ravnateljstva u Zagrebu. 11. travnja dolazi i do krvavog sukoba seljaka i vojske u Zaprešiću, kada su seljaci sa zgrade željezničke postaje skinuli mađarsku zastavu. Povodom ovog događaja dolazi do demonstracija u Zagrebu, Varaždinu, Križevcima, Senju, Karlovcu, Samoboru, te po selima Hrvatskog primorja, Gorskog kotara, Hrvatskog zagorja, te oko Križevaca i Bjelovara, poprimivši razmjere narodnog pokreta protiv omraženog režima i njegovog nositelja bana Khuena. Protiv naroda je pokrenuta vojska, pune se zatvori, a u pojedinim područjima uvodi se i prijevremeni sud. Khuen konačno nakon dvadesetogodišnje vladavine odlazi, a na njegovo mjesto imenovan je banom 4. srpnja 1903. grof Teodor Pejačević, sin bana Ladislava Pejačevića, koji 1883. nije htio vratiti dvojezične grbove na financijske zgrade u Zagrebu. Ni nakon Khuenova odlaska stanje u narodu se nije potpuno smirilo. Tako je 18. kolovoza 1903. u Zaprešiću izbio drugi krvavi sukob između naroda i oružnika. Došlo je vrijeme da se narod, čiju su većinu činili seljaci, politički organizira na novi način i kao nova politička snaga na početku 20. stoljeća postavi svoje zahtjeve i odredi ciljeve. Idejni temelji za osnivanje seljačke stranke položeni su prije njezinog formalnog osnivanja. Pri tome je nezaobilazno djelovanje i doprinos dr. Antuna Radića (11.06.1868. - 11.02.1919.), tri godine starijeg Stjepanovog brata. Dr. Antun Radić 1898. objavljuje raspravu "Spis za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu". O tom dijelu Josip Horvat u knjizi "Kultura Hrvata kroz 1000 godina" piše: "Taj spis u ruhu znanstvene rasprave odlučan je zaokret za cijeli život hrvatskog naroda, dovevši njegov razvitak pred sasvim nove vidike. Otkriveno je jednim

mahom gdje je narod i gdje su njegove vječne stvaralačke snage, prave tradicije i pravi ciljevi. Otkriven je svijet koji je sakrilo nasljedovanje europskih uzora, sve ono što čini vjekovan sadržaj hrvatstva: shvaćanje etike, prava, društvenosti, umjetnosti". Drugi veliki doprinos Antuna, je izdavanje polumjesečnih novina "Dom - list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk" (1899. - 1904.), kojeg su zbog malog formata zvali "domić", a izlazio je u nekoliko stotina primjeraka. Prvi broj "DOM-a" izišao je 15. prosinca 1899. Ipak, "domić" je svojim sadržajem, a osobito poticanjem na razmišljanje o stvarima o kojima je u njemu pisano na jednostavan i svakom razumljiv način, imao neprocjenjivu ulogu u pripremama za osnivanje seljačke stranke. Posebnost "DOM-a" bila je i stalna rubrika "Glasovi iz naroda", koja se je popunjavala dopisima čitatelja pretplatnika. Međutim, "DOM" je išao od ruke do ruke, tako da je broj čitatelja bio mnogostruko veći od broja pretplatnika.

1898.

ANTUN RADIĆ (11.6.1868. – 11.2.1919.), objavljuje znanstvenu raspravu "Spis za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu"

1899.

Antun Radić započinje s izdavanjem polumjesečnika " DOM – list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk", koji će izlaziti do kraja 1904.

2. Kronologija – 1. dio

1904.- 1918.

U rujnu Stjepan Radić (11.6.1871. – 8.8.1928.) održava prve sastanke sa seljacima u Molvama, Virju i Novigradu. 5. prosinca sastaju se u Zagrebu, S. Radić, dr. Antun Radić, dr. Svetimir Korporić, dr. Milan Krištof, Ivan Gmajner i dr. Benjamin Šuperina, te se dogovorili da se ima osnovati nova politička stranka pod nazivom Hrvatska pučka seljačka stranka i konstituirali kao njezin Privremeni odbor. 22. prosinca prihvaćen je Program stranke, pa se taj dan uzima kao dan osnivanja stranke.

1905.

9. siječnja održan je treći sastanak Privremenog odbora (36 odbornika), po prvi puta sa seljačkom većinom. Odbor donosi Privremeni red za organiziranje stranke. U veljači se održavaju prvi sastanci za organiziranje stranke na selu. Na sastanke osim muškaraca dolaze i žene, što se do tada u političkom životu Hrvatske nije dogodilo. 16. i 17. rujna održana je prva Glavna skupština HPSS. Na skupštini je bilo nazočno 325 delegata od kojih 90% seljaka. Skupština je prihvatila Program stranke i za predsjednika Glavnog odbora stranke izabrala Stjepana Radića, te prihvatila zaključak kojim se zahtijeva donošenje zakona o općem biračkom pravu. Na sastanku hrvatskih zastupnika iz Hrvatske, Dalmacije i Istre donesena je 3. listopada 1905. godine Riječka rezolucija, a na sastanku srpskih zastupnika iz Hrvatske i Slavonije u Zadru, donesena je 17. listopada Zadarska rezolucija, na čijim temeljima je stvorena Hrvatsko-srpska koalicija. Hrvatska pučka seljačka stranka toj koaliciji nije pristupila, a S. Radić je Riječku rezoluciju oštro napao.

1906.

16. rujna održana je druga Glavna skupština HPSS, na kojoj je nazočno 1 500 predstavnika (delegata). U prosincu počinje izlaziti tjednik "DOM", kao glasilo HPSS. HPSS sudjeluje po prvi puta na izborima za Sabor, na kojima dobiva 600 glasova, ne osvojivši ni jedan zastupnički mandat.

1907.

25. kolovoza održana je treća glavna Skupština HPSS. Na skupštini je bilo nazočno 2 000 predstavnika (delegata).

1908.

27. i 28. veljače na izborima za Sabor HPSS dobiva 1 500 glasova i osvaja dva zastupnička mandata. U Sabor ulaze: Stjepan Radić i Vinko Lovreković, prvi seljak zastupnik u povijesti hrvatskog Sabora.

1910.

20. kolovoza održana Glavna skupština HPSS na koju su po prvi put pozvane i žene.

1911.

15. i 16. prosinca na izborima za Sabor HPSS dobiva 16000 glasova i osvaja 9 mandata. 9 zastupnika HPSS, među kojima i 5 seljaka od pluga i motike.

1913.

16. prosinca na saborskim izborima HPSS dobiva 17000 glasova, ali osvaja samo 3 mandata. U Sabor kao zastupnici ulaze Stjepan Radić, te seljaci Vinko Lovreković i Tomo Jalžabetić.

1914.

28. lipnja dogodio se sarajevski atentat, a 27. srpnja započinje Prvi svjetski rat.

1915.

U Parizu osnovan Jugoslavenski odbor, koji se zalaže za osnivanje južnoslavenske države izvan okvira Austro-Ugarske monarhije.

1917.

20.7. srpska vlada (Nikola Pašić) i Jugoslavenski odbor (Ante Trumbić) potpisuju Krfsku deklaraciju. S. Radić smatra da je još uvijek moguće u Austro-Ugarskoj ostvarenje hrvatske državnosti, dok stvaranje neke nove južnoslavenske države besmisleno, ako u takvoj državi uz Hrvate, Srbe, ne bi bili i Bugari, a na područje Hrvatske očuvana hrvatska državnost. Povijest HSS-a (kronologija događaja)

1904.- 1918.

U rujnu Stjepan Radić (11.6.1871. – 8.8.1928.) održava prve sastanke sa seljacima u Molvama, Virju i Novigradu. 5. prosinca sastaju se u Zagrebu, S. Radić, dr. Antun Radić, dr. Svetimir Korporić, dr. Milan Krištof, Ivan Gmajner i dr. Benjamin Šuperina, te se dogovorili da se ima osnovati nova politička stranka pod nazivom Hrvatska pučka seljačka stranka i konstituirali kao njezin Privremeni odbor. 22. prosinca prihvaćen je Program stranke, pa se taj dan uzima kao dan osnivanja stranke.

1905.

9. siječnja održan je treći sastanak Privremenog odbora (36 odbornika), po prvi puta sa seljačkom većinom. Odbor donosi Privremeni red za organiziranje stranke. U veljači se održavaju prvi sastanci za organiziranje stranke na selu. Na sastanke osim muškaraca dolaze i žene, što se do tada u političkom životu Hrvatske nije dogodilo. 16. i 17. rujna održana je prva Glavna skupština HPSS. Na skupštini je bilo nazočno 325 delegata od kojih 90% seljaka. Skupština je prihvatila Program stranke i za predsjednika Glavnog odbora stranke izabrala Stjepana Radića, te prihvatila zaključak kojim se zahtijeva donošenje zakona o općem biračkom pravu. Na sastanku hrvatskih zastupnika iz Hrvatske, Dalmacije i Istre donesena je 3. listopada 1905. godine Riječka rezolucija, a na sastanku srpskih zastupnika iz Hrvatske i Slavonije u Zadru, donesena je 17. listopada Zadarska rezolucija, na čijim temeljima je stvorena Hrvatsko-srpska koalicija. Hrvatska pučka seljačka stranka toj koaliciji nije pristupila, a S. Radić je Riječku rezoluciju oštro napao.

1906.

16. rujna održana je druga Glavna skupština HPSS, na kojoj je nazočno 1 500 predstavnika (delegata). U prosincu počinje izlaziti tjednik "DOM", kao glasilo HPSS. HPSS sudjeluje po prvi puta na izborima za Sabor, na kojima dobiva 600 glasova, ne osvojivši ni jedan zastupnički mandat.

1907.

25. kolovoza održana je treća glavna Skupština HPSS. Na skupštini je bilo nazočno 2 000 predstavnika (delegata).

1908.

27. i 28. veljače na izborima za Sabor HPSS dobiva 1 500 glasova i osvaja dva zastupnička mandata. U Sabor ulaze: Stjepan Radić i Vinko Lovreković, prvi seljak zastupnik u povijesti hrvatskog Sabora.

1910.

20. kolovoza održana Glavna skupština HPSS na koju su po prvi put pozvane i žene.

1911.

15. i 16. prosinca na izborima za Sabor HPSS dobiva 16000 glasova i osvaja 9 mandata. 9 zastupnika HPSS, među kojima i 5 seljaka od pluga i motike.

1913.

16. prosinca na saborskim izborima HPSS dobiva 17000 glasova, ali osvaja samo 3 mandata. U Sabor kao zastupnici ulaze Stjepan Radić, te seljaci Vinko Lovreković i Tomo Jalžabetić.

1914.

28. lipnja dogodio se sarajevski atentat, a 27. srpnja započinje Prvi svjetski rat.

1915.

U Parizu osnovan Jugoslavenski odbor, koji se zalaže za osnivanje južnoslavenske države izvan okvira Austro-Ugarske monarhije.

1917.

20.7. srpska vlada (Nikola Pašić) i Jugoslavenski odbor (Ante Trumbić) potpisuju Krfsku deklaraciju. S. Radić smatra da je još uvijek moguće u Austro-Ugarskoj ostvarenje hrvatske državnosti, dok stvaranje neke nove južnoslavenske države besmisleno, ako u takvoj državi uz Hrvate, Srbe, ne bi bili i Bugari, a na područje Hrvatske očuvana hrvatska državnost.

3. Kronologija - 2.dio

1918. - 1928.

5.-6. listopada osnovano je u Zagrebu Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba.

29. listopada Hrvatski sabor raskida državnopravne veze s Austro-Ugarskom, a Hrvatsku proglašava nezavisnom državom, te istovremeno donosi odluku o pristupu u zajedničku Državu Slovenaca, Hrvata i Srba (SHS). Sabor priznaje Narodnom vijeću SHS vrhovnu vlast.

21. studenog u "DOM-u" objavljen članak S. Radića "U jugoslavenskom jedinstvu hoćemo svoju hrvatsku državu."

23. studenog donesen je Naputak Narodnog vijeća SHS delegaciji za pregovore u utanačenje ujedinjenja Države SHS s Kraljevinom Srbijom.

24. studenog – Govor Stjepana Radića na sjednici središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS – "Gospodo! Još nije prekasno! Ne srljajte kao guske u maglu."

1. prosinca 1918. Adresa delegacije Narodnog vijeća SHS regentu Aleksandru i proglašenje nove države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Ulazak Hrvatske u ovu državnu tvorevinu Hrvatski sabor nije odobrio ni potvrdio, na što je opetovano ukazivao Stjepan Radić, osporavajući na taj način njezin legitimitet.

31. prosinca u "DOM-u" objavljen članak S. Radića "Republika ili slobodna narodna država konstituenta ili narodni revolucionarni sabor".

"...Zato seljačka stranka nauča da mi Hrvati hoćemo republiku po američkom uzoru."

1920.

5. rujna izbija pobuna seljaka u Velikom Grđevcu zbog žigosanja stoke. Pobuna se širi na sve dijelove sjeverne Hrvatske. Pobuna je krvavo ugušena.

28. studenog održavaju se izbori za ustavotvornu skupštinu (konstituantu) nove države Kraljevine SHS.

Hrvatska pučka seljačka stranka je dobila 230.590 glasova i osvojila 50 zastupničkih mjesta.

8. prosinca S. Radić govori na velikom zboru u Zagrebu, na kojem se sakupilo 100.000 pristaša i objavljuje promjenu imena HPSS u HRVATSKA REPUBLIKANSKA SELJAČKA STRANKA, što je potvrdila i izvanredna skupština stranke održana istoga dana. Na zboru je naglasio da HRSS neće sudjelovati u Ustavotvornoj skupštini, dok se sporazumno (sa Srbijom) ne riješe bitna pitanja uređenja novostvorene države, oštro se protiveći majorizaciji i centralizmu.

12. prosinca sastaje se Konstituenta, na kojoj od hrvatskih stranaka nisu bili nazočni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke (50 zastupnika) i Hrvatske stranke prava (2 zastupnika).

12. prosinca sazvana je sjednica zastupnika HRSS, kao tijelo pod nazivom "zastupnička republikanska većina banske Hrvatske", na kojoj je zaključeno, da se u Zemun uputi delegacija stranke, radi kontakta s drugim važnim strankama u Konstituenti i prikupljanja informacija o njihovim stajalištima o bitnim ustavnim pitanjima (obliku vladavine i ustrojstva države) i postupku donošenja ustava (način izglasavanja).

1921.

8. i 9. siječnja održana je druga sjednica zastupnika HRSS, a 10. i 11. veljače, treća.

S treće sjednice upućena je "Poruka zastupničke republikanske većine banske Hrvatske regentu Srbije Aleksandru". U poruci se adresatu jasno stavlja na znanje: da se hrvatski narod nije odrekao svoje državnosti na teritoriju na kojem živi, da na tom teritoriju želi ostvariti svoju neutralnu seljačku republiku i svoj poseban ustavotvorni Sabor, sve kao preduvjet za pravedan sporazum sa Srbijom.

9. veljače osnovan je Hrvatski radnički savez, sindikalna organizacija za zaštitu i poboljšanje socijalnog položaja radnika.

14. svibnja na šestoj sjednici "zastupničke republikanske većine banske Hrvatske" u trećem čitanju prihvaćen je USTAV ILI DRŽAVNO UREĐENJE NEUTRALNE SELJAČKE REPUBLIKE HRVATSKE. Prema odluci sedme sjednice zastupstva od 26. lipnja 1921. Ustav je "stupio na snagu". Kada je u svim općinama banske Hrvatske u narodu proglašen i od naroda prihvaćen.

28. lipnja donesen je Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca tzv. Vidovdanski ustav, izglasan s 223 glasa od nazočnih 285 zastupnika (poslanika). Ukupni broj zastupnika bio je 419.

1923.

Na izborima održanim 18. ožujka Hrvatska republikanska seljačka stranka dobila je 473.733 glasova i 70 zastupničkih mandata, prikupivši tako po prvi put većinu hrvatskih glasova sjeverne i južne Hrvatske i glasove u Bosni i Hercegovini.

18. ožujka izabrani hrvatski zastupnici (61 iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i 9 zastupnika iz Bosne i Hercegovine), donose 25. ožujka kao "Hrvatsko narodno zastupstvo" zaključke kojima se zahtijeva rješenje hrvatskog pitanja u novostvorenoj državi.

12. i 13. travnja održavaju se u Zagrebu pregovori stranaka tzv. federalističkog bloka (Hrvatske republikanske seljačke stranke, Slovenske Ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije) i Narodne radikalne stranke. Rezultati pregovora formulirani su u dokumentu nazvan Markov protokol. Međutim, srpski radikali odmah nakon povratka u Beograd od protokola odustaju.

15. travnja Stjepan Radić drži govor na borongajskim livadama u Zagrebu pred 120.000 ljudi, te na odustanak srpskih radikala od Markovog protokola, izjavljuje: "Braćo! Mi nismo poslali državnicima koji osjećaju za sobom duh naroda, nego sa državnicima, političarima koji se oslanjaju na oštricu bajunete, i neka se oslone do kraja, vidjet ćete što će biti. ("Neka se zakolju"). Zato su došli k nama u Zagreb radikali, u dva dana našeg razgovora najviše smo

razgovarali o tome hoće li se oni odreći sile, hoće li jednom spoznati da ih sila vuče u propast, a nas u nepriliku. Gdje je ta sila vuče u propast, a nas u nepriliku. Gdje je ta sila koja nas može upropastiti? ("Nema je"). Čim su potpisali ovo, odmah im je bilo žao. Kad su došli u Beograd, taj dokument turio je u džep gospodin Pašić i pokazao ga trojici od četvorice."

01. srpnja na sjednici Glavnog odbora HRSS, odobren je prekid pregovora sa srpskim radikalima, te izabrano novo predsjedništvo Stranke sa Stjepanom Radićem, kao predsjednikom Josipom Predavcem, Vladkom Mačekom, Jurom Valečićem i Dragutinom Kovačevićem, kao potpredsjednicima, te tajnicima Jurjom Krnjevićem, Ljudevitom Kežmanom i Stjepanom Košutićem.

U noći između 22. i 23. srpnja Stjepan Radić, ilegalno odlazi u inozemstvo preko Mađarske, te kasnije o tome piše: "U srpnju 1923. godine poslije izbora iste godine od 18. ožujka bio sam prisiljen ostaviti Hrvatsku, te sam proživio pet mjeseci u Londonu, pet mjeseci u Beču i dva mjeseca u Moskvi. Dne 12. kolovoza 1924. vratio sam se u Zagreb, a dne 5. siječnja 1925. bio sam uhapšen i odmah predan sudu." (S. Radić, Politički spisi, 1971)

Glavni cilj odlaska S. Radića u inozemstvo bio je, INTERNACIONALIZACIJA HRVATSKOG PITANJA.

1924.

27. lipnja 1924. S. Radić upućuje generalnom sekretaru Međunarodnog seljačkog vijeća u Moskvi, Smirnovu pismo, u kojem ga obavještava, da kao predsjednik HRSS, temeljem ovlaštenja Hrvatskog narodnog zastupstva od 01. svibnja 1924. , Hrvatska republikanska seljačka stranka stupa u Seljačku internacionalu, - to jest – Međunarodni savez svega organiziranog seljaštva.

U pismu naglašava, da HRSS ostaje pri svojem programu i svojoj taktici... (FČ, 250 –253)

Pri povratku u domovinu, tijekom putovanja, upitan od dr. Mačeka o rezultatima posjeta Moskvi, Radić odgovara: "Ništa! Komunisti ne žele saveznike, nego samo sluge."

12. listopada S. Radić drži govor na javnoj skupštini u Vrpolju u kojem se opetovano suprostavlja beogradskom centralizmu, zahtijevajući potpunu ravnopravnost u odnosima između Hrvatske i Srbije.

10. studenog kraljevskim ukazom raspušten je Parlament i zakazani izbori za 8. veljače 1925.

23. ili 24. prosinca vlada Pašić-Pribičević donosi odluku, kojom se HRSS stavlja pod udar Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poredka u državi iz 1921. Navedeni zakon bio je po svojem sadržaju prošireni dekret iz 1920. godine pod nazivom OBZNANA, pa je u javnosti zbog njihove međusobne povezanosti i sam zakon kolokvijalno nazivan "Obznana".

1925.

1. siječnja kralj Aleksandar potvrdio je odluku o "Obznani" protiv HRSS, nakon čega su već
2. siječnja uhićeni članovi vodstva HRSS: Vladko Maček, Josip Predavec, Juraj Krnjević, August Košutić i Stjepan Košutić.

5. siječnja uhićen je Stjepan Radić.

8. veljače održani su izbori za Parlament na kojima je HRSS dobila 532.872 glasova i osvojila 67 zastupničkih mjesta (mandata).

4. ožujka Hrvatsko narodno zastupstvo donosi zaključak o ulasku HRSS u Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije u koji ulaze HRSS, Demokratska stranka, Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija.

27. ožujka Pavle Radić, po uputi i ovlaštenju S. Radića pročitao je u Narodnoj skupštini u ime HRSS izjavu, kojom HRSS priznaje sveukupno političko stanje po Vidovdanskom ustavu, ističući istovremeno potrebu revizije toga ustava temeljem narodnog sporazuma između, hrvatskog, srpskog i slovenskog naroda na temelju stvarne ravnopravnosti. HRSS mijenja naziv Hrvatska seljačka stranka.

26. travnja Glavni odbor HSS prihvaća izjavu Pavla Radića u Narodnoj skupštini, te anulira veze sa seljačkom internacionalom.

14. srpnja potpisan je Akt o sporazumu Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke.

18. srpnja sastavljena je radikalno-radićevska vlada, te iz zatvora pušten S. Radić i ostali zatvoreni prvaci HSS-a. U vladu su ušli Pavle Radić, dr. Nikola Nikić, dr. Benjamin Šuperina i dr. Ivan Krajač, a 17. Listopada i S. Radić, kao ministar prosvjete.

11. listopada održana je u Zagrebu osnivačka skupština "Seljačke sloge", organizacije za promicanje i čuvanje narodne kulture i prosvjeđivanja seljaštva, te suzbijanja nepismenosti.

1926.

20. studenog raspisani su izbori za oblasne skupštine temeljem Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi.

9. prosinca umire Nikola Pašić, predsjednik Narodne radikalne stranke.

1927.

23. siječnja provode se izbori za oblasne skupštine. Kraljevstvo SHS bilo je teritorijalno podijeljeno u 33 oblasti. Hrvatsko područje podijeljeno je u 6 oblasti, od kojih je najveća i najmnogoljudnija bila Zagrebačka oblast.

Na izborima HSS je dobio 264 mandata, od toga u Zagrebačkoj 70 (od ukupno 80), u Osječkoj 59 (od 77), u Splitskoj 25 (od 49) u Dubrovačkoj 10 (od 12) itd.

28. siječnja sastaje se u Beogradu Klub zastupnika HSS, oštro protestirajući protiv nasilja na izborima na oblasne skupštine, što je dovelo do raskida koalicije s Narodnom radikalnom strankom, te HSS ponovno prelazi u oporbu.

23. veljače održane su prve sjednice oblasnih skupština. U Zagrebačkoj oblasnoj skupštini za predsjednika je izabran dr. Vladko Maček, a za potpredsjednika Andro Pankretić, seljak iz

Gaja, brat djeda pok. Josipa Pankretića. Za predsjednika Oblasnog odbora (izvršni organ) izabran je Stjepan Radić.

11. rujna održavaju se izbori za Narodnu skupštinu. Na tim izborima HSS je dobila 381.371 glas i osvojila 61 zastupnički mandat.

11. studenog dolazi do stvaranja Seljačko-demokratske koalicije, koju čine Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka.

4. Kronologija - 3. dio

1928.- 1941.

4. siječnja opozvana je Obznana protiv HSS.

20. lipnja u Narodnoj skupštini, Puniša Račić, ubija hrvatske narodne zastupnike dr. Đuru Basaričeka i Pavla Radića, te teško ranjava Stjepana Radića, Ivana Pernara i Ivana Grandu.

1. kolovoza u Zagrebu se sastaje Klub seljačko-demokratske koalicije. Na sastanku su doneseni zaključci, kojim se osporava Narodnoj skupštini, koja je istoga dana zasjedala u krnjem sastavu u Beogradu, pravo da donosi zaključke koji bi obvezivali cijelu državu, a oni koji bi bili doneseni, smatraju se ništetnima za prečanske krajeve i hrvatski narod, da je dosadašnje državno uređenje u svijesti naroda u cjelini poništeno poznatim događajima (misli se na atentat u Skupštini), te da će se povesti najodlučnija borba za novo državno uređenje. (FČ, 288-289)

8. kolovoza u Zagrebu umire Stjepan Radić.

12. kolovoza pogreb Stjepana Radića. Prema procjenama na pogrebu je bilo nazočno 300.000 ljudi.

13. kolovoza za predsjednika HSS izabran je dr. Vladko Maček. (20.7.1879. – 15. svibnja 1964.)

9. rujna na zboru HSS-a u Zaprešiću, predsjednik dr. Vladko Maček izjavljuje: “..... Kažem otvoreno, ne idemo za tim, da rušimo državu, ne idemo izvan državnih granica, ali unutar granica ove države mora Hrvat biti jedini gospodar na hrvatskom teritoriju. Mora imati svoj sabor, svoju vladu, ali i u svim ostalim poslovima, koji ostaju u državi zajednički, mora biti zagarantirana puna ravnopravnost, a ne da manjina vlada nad većinom kao ovih zadnjih 10 godina....” (FČ, 290)

1929.

6. siječnja proglašenje diktature kralja Aleksandra: Ustav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. lipnja 1921. prestaje važiti, raspušta se Narodna skupština izabrana 11. studenog 1927. godine, a novi zakoni donosit će se kraljevim ukazom, kao i stari ukidati.

Krajem siječnja zabranjen je rad Hrvatskoj seljačkoj stranci.

Osnovan je Sud za zaštitu države u Beogradu.

U kolovozu vodstvo HSS-a u inozemstvo upućuje glavnog tajnika Stranke dr. Jurja Krnjevića i potpredsjednika ing. Augusta Košutića, kako bi svjetsku javnost upoznali s političkim stanjem u državi nakon proglašenja šestosiječanjske diktature i političkim prilikama u Hrvatskoj u kojoj je uvedena apsolutistička vladavina i teror.

Dr. Juraj Krnjević nastanio se u Ženevi, sjedištu Lige naroda, a ing. Augustin Košutić, 1931. se trajno nastanjuje u Beču.

3. listopada - proveden je novi upravni ustroj države na devet banovina, a naziv države Kraljevina SHS, promijenjen u Kraljevina Jugoslavija.

10. prosinca uhićen je Josip Predavec, potpredsjednik HSS-a, i na montiranom procesu zbog stečaja Seljačke zadružne banke, osuđen 7. lipnja 1930. na dvije i pol godine zatvora.

22. prosinca uhićen je dr. Vladko Maček, pod optužbom da je upleten u zavjeru protiv režima.

1930.

4. siječnja – uhićeni predsjednik HSS-a dr. Vladko Maček, odveden je na Sud za zaštitu države u Beogradu.

25. siječnja narodni zastupnici HSS u emigraciji ing. Augustin Košutić i dr. Juraj Krnjević, podnose Ligi naroda sa sjedištem u Ženevi Memorandum. U Memorandumu se u 8 točaka opisuje položaj Hrvatskog naroda u Kraljevini Jugoslaviji od njezina stvaranja, te se naglašava da probleme nastale između Hrvatske i Srbije treba riješiti, kako bi se omogućilo stabiliziranje mira na ovom osjetljivom dijelu Europe.

14. lipnja Sud za zaštitu države donio je oslobađajuću presudu protiv dr. V. Mačeka. Istovremeno je osuđeno 14 optuženih na vremenske kazne od 6 mjeseci do 15 godina. Na najstrožu kaznu od 15 godina robije osuđen je haesesovac Ivan Bernardić.

1931.

3. rujna kralj Aleksandar objavljuje Ustav Kraljevine Jugoslavije. Budući da ga je donio sam kralj, a ne parlament, nazvan je Oktroirani (nametnuti) ustav.

10. rujna proglašen je izborni zakon, koji je predstavljao karikaturu takvog zakona.

21. rujna raspisani su izbori za Narodnu skupštinu za 8. studenog.

8. studenog održani izbori bili su također karikaturni budući da se je moglo glasovati samo za jednu zemaljsku listu predsjednika vlade Pere Živkovića. Glasovalo se javno, a ne kao na prethodnim izborima tajno (kuglicama). HSS je ove izbore bojkotirao.

1932.

7. studenog na sastanku Odbora Seljačko-demokratske koalicije u Zagrebu, doneseni su zaključci poznati pod imenom "Punktacije".

Punktacije naglašavaju potrebu napuštanja srbijanske hegemonije i zahtjevaju novo uređenje državne zajednice u skladu s demokratskim načelima. Na sastanku su od strane HSS-a bili nazočni: dr. V. Maček, Josip Predavec i dr. Juraj Šutej.

1933.

31. siječnja uhićen je kao potpisnik Punktacija, dr. Vladko Maček i interniran u Čajniču do 11. ožujka, kada je odveden u zatvor u Beograd.

29. travnja dr. Vladko Maček osuđen je po Sudu za zaštitu države u Beogradu na kaznu zatvora u trajanju od 3 godine, koju je izdržavao u Mitrovici.

Vođenje HSS preuzima potpredsjednik Josip Predavec, u čemu mu pomaže po preporuci dr. Mačeka, dr. Ante Trumbić.

20. svibnja srpski žandari "otkrivaju" navodnu zavjeru HSS-a u Garešnici, a potom i u Čazmi i Bjelovaru. Pod istragu su stavljeni narodni zastupnici HSS-a Tomo Vojković, Miško Račan i Tomo Mađerić (R.H. Hrvatska na mučilištu, str. 530)

14. srpnja u Dugom Selu iz zasjede je ubijen Josip Predavec, potpredsjednik HSS-a, pokopan u Arkadama na Mirogoju u zajednički grob lipanjskih žrtava iz 1928., Stjepanom Radićem, Pavlom Radićem i Đurom Basaričekom.

1934.

9. listopada u Marseilleu u atentatu je ubijen kralj Jugoslavije Aleksandar Karađorđević. Kraljevsku vlast preuzima kolektivni organ Namjesničko vijeće od tri člana i tri zamjenika, budući da je sin Aleksandra Petar, bio maloljetan. Prva osoba namjesničkog vijeća i faktički nositelj kraljevske vlasti postaje knez Pavle Karađorđević, Aleksandrov bratić.

22. prosinca ukazom Namjesničkog vijeća dr. Vladko Maček oslobođen je daljnjeg izdržavanja zatvorske kazne i pušten na slobodu.

1935.

6. veljače Namjesničko vijeće raspušta Narodnu skupštinu i raspisuje parlamentarne izbore za 5. svibnja 1935.

Djelovanje HSS-a i dalje je bilo pod zabranom.

19. veljače u Sibiru kraj Slavenskog Broda u sukobu s žandarima ubijeno je devet seljaka haesesovaca, u narodu zapamćeni kao Sibirjske žrtve.

5. svibnja održani su izbori za Narodnu skupštinu, po nešto izmijenjenom izbornom zakonu od 10. rujna 1931. Izbori su bili provedeni pod terorom i obilovali krivotvorinama.

Na izborima su sudjelovale četiri zemaljske liste: Vladina lista s nositeljem Bogoljubom Jeftićem, Udružena opozicija s nositeljem dr. Vladkom Mačekom, Zbor, na čelu s Dimitrijem Ljotićem i Staroradikali s nositeljem Božom Maksimovićem. Vladina lista dobila je 1,746.982 glasova (60,6 %), Udružena opozicija 1,070.345 glasova (37,4 %), Zbor 35.549 glasova i Staroradikali 24.088 glasova.

Međutim, Vladina lista dobila je pri podjeli mandata prema nedemokratskom izbornom zakonu 303 zastupnička mjesta, a Udružena opozicija samo 67. Glasovanje je bilo javno, tako da je svaki glasač morao izjaviti za koju od predloženih lista glasuje.

Dr. Maček u Memoarima o tim izborima navodi: "U hrvatskom dijelu Jugoslavije tj. u gornjoj Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji i Bosni i Hercegovini, Jeftić je dobio 520.144, a opozicija 797.197 glasova. Glavni grad Zagreb, iako s velikim brojem državnih činovnika i privrednika

čija je egzistencija bila vrlo ovisna o režimu, dao je ipak opozicijskoj listi 30.260 glasova, dočim je režimska lista dobila tek 10.356 glasova.”

Nakon održavanja izbora 5. svibnja dr. Vladko Maček posebnom okružnicom osniva Hrvatsku seljačku zaštitu. Zadaća ove organizacije bila je da zaštiti hrvatskog seljaka od žandarskih napada, u čemu se potpuno uspjelo, te su tvorni napadi na seljake ubrzo prestali. U gradovima se osniva Hrvatska građanska zaštita.

Ponovno oživljava rad “Seljačke sloge” pod vodstvom Rudolfa Hercega (1888.-1951.), kao i Hrvatskog radničkog saveza pod vodstvom Ivana Peštaja (1891.-1937.)

1. lipnja HSS započinje s izdavanjem dnevnih novina pod nazivom HRVATSKI DNEVNIK, koji izlazi neprekidno sve do svibnja 1941. kada ga ustaške vlasti zabranjuju. Glavni urednik Hrvatskog dnevnika bio je dr. Ilija Jakovljević (1889. – 1948.) hrvatski književnik, novinar i odvjetnik. Zatvaran od ustaških vlasti (logor Stara Gradiška), ubijen od komunističkih u zatvoru zagrebačke OZNE.

2. lipnja na sastanku hrvatskih narodnih zastupnika, nakon održanih parlamentarnih izbora donosi se zaključak, da se u Narodnu skupštinu ne ide, te “da je jedini izlazak, da se ova tobožnja skupština odmah razjuri i raspišu novi izbori, koji će na osnovu novog izbornog zakona i pod čestitom neutralnom vladom zajamčiti potpunu slobodu izbora”. (R.H. Hrvatska na mučilištu).

21. lipnja dr. V. Maček odlazi nakon sedam godina ponovno u Beograd, gdje vodi razgovore sa srbijanskim političkim čimbenicima o rješavanju duboke političke krize u državi. Zahtjeva raspuštanje Narodne skupštine, donošenje novog izbornog zakona i raspisivanje novih izbora.

1. srpnja, predsjednik vlade Milan Stojadinović, koji se oslanja na koaliciju triju bivših političkih stranaka (Radikalne stranke, Slovenske ljudske stranke i Jugoslavenske muslimanske organizacije) nazvanu Jugoslavenska radikalna zajednica (JEREZA), po prvi puta u Narodnoj skupštini priznaje postojanje hrvatskog pitanja i potrebu njegovog rješavanja.

5. srpnja održana je u Zagrebu osnivačka skupština “Gospodarske sloge”, zadružne organizacije hrvatskog seljaštva.

20. srpnja Narodna skupština ovlastila je vladu da donese tri zakona: zakon o štampi, zakon o zboru i udruživanju i zakon o izborima.

25. srpnja u Rimu je potpisan konkordat između Svete stolice i Kraljevine Jugoslavije. U ime Svete stolice konkordat je potpisao kardinal Pacelli, budući papa Pio XII. Konkordat nije nikada stupio na snagu zbog velikosrpske opstrukcije – do ratifikacije u senatu (drugi dom jugoslavenskog parlamenta po Ustavu iz 1931) nije došlo.

1936.

Dr. Rudolf Bičanić (1905 – 1969), (agro)ekonomist, sociolog sela i sveučilišni profesor, postaje 1936. član ravnateljstva Gospodarske sloge, pri kojoj osniva “ZAVOD ZA PROUČAVANJE SELJAČKOG I NARODNOG GOSPODARSTVA”, na čijem čelu se nalazi do 1940. okupljajući u njemu mlade istraživače. Glavna su mu djela: Kako živi narod I-

II i Ekonomska podloga hrvatskog pitanja. Početkom rujna 1936. u Cugovcu kraj Gradeca, ubijena su od žandara tri seljaka.

8. rujna dolazi u Brdu kod Kranja do sastanka između dr. V. Mačeka i kneza Pavla, prve osobe Namjesničkog vijeća. Na sastanku dr. Maček postavlja temeljne političke zahtjeve za rješenje hrvatskog pitanja: ukidanje oktroiranog Ustava iz 1931.; provođenje izbora za ustavotvornu skupštinu, koja bi donijela novi ustav, te donošenje novog izbornog zakona po kojem bi se izbori proveli tajnim glasovanjem.

15. rujna umro je u Sanatoriju Podoly u Pragu Svetozar Pribičević.

1937.

16. siječnja u lovačkoj kući Zagrepčana Deutsch-Maceljskog, kraj Brežica u Sloveniji, dolazi do sastanka između dr. V. Mačeka i predsjednika vlade dr. Milana Stojadinovića, na kojem nije došlo do ozbiljnijeg pomaka u rješavanju političke krize.

29. siječnja vraća se iz emigracije u domovinu ing. August Košutić, potpredsjednik HSS-a

26. travnja u Zagrebu je umro predsjednik Hrvatskog radničkog saveza Ivan Peštaj (1891-1937.).

9. svibnja na zboru u Senju kojeg je priredila senjska organizacija HSS-a povodom sjećanja na hrvatske velikane Matiju Gupca i braću Radić, pri odlasku iz Senja gospićke mladeži, žandari su ubili šest mladića i jednu djevojku u dobi od 20 do 25 godina, a više mladića teže ili lakše ranili. Pobijeni rodoljubi pokopani su 11. Svibnja u Gospiću, te ih se narod sve do danas sjeća pod zajedničkim imenom Senjske žrtve.

8. listopada dolazi u Farkašiću kraj Petrinje do potpisivanja Sporazuma između Hrvatske seljačke stranke, Samostalne demokratske stranke (koje su činile Seljačko-demokratsku koaliciju), i Narodne radikalne stranke, Demokratske stranke i Zemljoradničke stranke (koje su činile srbijansku Udruženu opoziciju), kojim se između ovih stranaka stvara blok radi zajedničke borbe za ostvarenje i provedbu političkog i državnog programa, na temeljima kako su sporazumom dogovoreni.

Sporazumom se utvrđuje da je Ustav od 21. lipnja 1921. donesen bez Hrvata, te da Ustav od 3. rujna 1931. nema moralne vrijednosti, jer je u protivnosti s osnovnim demokratskim načelima. Stranke potpisnice Sporazuma također su suglasne, da se uvede novi ustavni poredak i da na državnu upravu dođe jedna narodna vlada sastavljena iz svih političkih stranaka koje imaju korjena u narodu. Vlada – zajedno s krunom – treba proglasiti osnovni zakon Jugoslavije, kojim se ukida Ustav od 3. rujna 1931.. Osnovni zakon sadržavat će, između ostalog, odredbe o zaštiti građanskih i političkih sloboda, zajamčen parlamentarni sustav vladavine. Ustavotvorne skupština donijet će ustav odlukom takve većine u kojoj će biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca narodnih zastupnika ustavotvorne skupštine. Vlada će proglasiti novi pravičan i demokratski izborni red, te raspisati izbore za ustavotvornu skupštinu. Sporazum su potpisali dr. Vladko Maček (HSS), Adam Pribičević (SDS), Aca Stanojević (NRS), Ljuba Davidović (DS) i Joca Jovanović (ZS).

1938.

Hrvatsko pitanje i dalje ostaje stožerno pitanje političkih odnosa u Jugoslaviji.

18. ožujka dolazi do priključenja (Anschluss-a) Austrije Hitlerovoj Njemačkoj.

14. kolovoza dr. V. Maček odlazi na poziv srbijanske udružene opozicije u Beograd. O tome događaju dr. Maček u svojoj knjizi Memoara piše: “Na kolodvoru i po ulicama do kuće, koja mi je određena za stan bilo je bez pretjerivanja preko stotinu tisuća ljudi, i to ne samo na ulici nego i na svim prozorima kuća, pa i na krovovima.”

U rujnu su raspisani izbori za Narodnu skupštinu za 11. prosinca.

18. studenog umro je u Zagrebu dr. Ante Trumbić.

Za izbore 11. Prosinca, političke grupacije istakle su tri zemaljske liste: vladinu s nositeljem dr. Milanom Stojadinovićem, opozicijsku s nositeljem dr. Vladkom Mačekom, te listu Zbor s nositeljem Dimitrijem Ljotićem.

Na izborima vladina lista nositelja dr. Milana Stojadinovića dobila je 1,643.783 glasova (54,09 %), opozicijska lista dr. Vladka Mačeka 1,364.524 glasova (44,90 %) i lista nositelja Dmitrija Ljotića ZBOR 30.734 glasova (1,01 %).

Hrvatska seljačka stranka dobila je na tim izborima 801.333 glasa: 651.303 u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, 141.030 u Bosni i Hercegovini i nešto manje od 10.000 u Sloveniji i Vojvodini, sve to usprkos neposrednog režimskog terora, zatvaranja opozicionara, te izbornih manipulacija.

Međutim, unatoč osvojenih 44,90 % glasova, zbog nedemokratskog izbornog zakona, Stojadinovićevoj listi pripalo je 306 zastupničkih mjesta, a listi dr. Mačeka samo 36. Da su zastupnička mjesta dijeljena srazmjerno broju dobijenih glasova, vladinoj listi pripalo bi 202 mandata, opozicijskoj 167, te listi ZBOR 4.

1939.

2. siječnja knez Pavle poručuje dr. V. Mačeku posredovanjem dr. Ivana Šubašića, “da je voljan učiniti sve da se Hrvati barem donekle zadovolje na temelju postojećeg ustava”. (Dr. Maček, Memoari)

15. siječnja Hrvatsko narodno zastupstvo, prošireno i s onim zastupničkim kandidatima, koji iako su dobili većinu u izbornim kotarima u kojima su se kandidirali, nisu zbog diskriminatornog izbornog zakona osvojili mandat, donosi rezoluciju kojom odlučuju da neće sudjelovati u radu Narodne skupštine izabrane na izborima 11. Prosinca 1938., budući da su ovi izbori provedeni na osnovi nedemokratskog izbornog zakona.

5. veljače nova vlada Dragiše Cvetkovića predstavlja se u Narodnoj skupštini s deklaracijom u kojoj se između ostalog ističe “da sporazum s Hrvatima kao hrvatsko pitanje, mora biti njezina jasna i odlučna politika”.

3. i 4. travnja započinju u Zagrebu preliminarni razgovori između predsjednika vlade Dragiša Cvetkovića i dr. Vladka Mačeka.

16. travnja razgovori započeti 3. i 4. travnja se nastavljaju.

22. travnja postignut je dogovor (Sporazum): “Predsjednik kraljevske vlade Dragiša Cvetković i predsjednik HSS i SDK dr. Vladko Maček, prilazeći rješavanja hrvatskog pitanja, poslije dužih vijećanja složili su se za sada u slijedećem:

Na osnovu paragrafa 116. Ustava odmah izvršiti spajanje savske i primorske banovine s gradom i kotarom Dubrovnikom u jednu jedinicu pod imenom Banovina Hrvatska. Definitivni pak opseg Banovine Hrvatske odredit će se odlukom naroda putem glasanja u preostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, Dalmacije, te Srijema i Vojvodine. Izvršiti odmah prenos kompetencija s centralne vlasti na Banovinu Hrvatsku tako, da opća nadležnost ostaje zajedničkoj centralnoj vlasti za poslove, narodne obrane i vrhovne državne uprave; poseban položaj Banovine Hrvatske zagwarantirat će se ustavnim odredbom – ugovorom. Radi definitivnog preuređenja države sastavlja se zajednička vlada, koja ima pripremiti i provesti novo uređenje državne zajednice. U novostvorenim jedinicama bit će osiguran pun reciprocitet Srba i Hrvata i puna ravnopravnost vjeroispovjesti na bazi proporcionalnog sudjelovanja kroz ustanove. Momenat kada će se to provesti u djelo, odredit će se sporazumno s mjerodavnim faktorima.” (Lj. Boban, Maček i politika HSS 1928/1941, knjiga 2) 27. travnja, djelomično je preformulirana druga rečenica iz tč. 1. dogovora (Sporazuma), tako da glasi: “Definitivni pak opseg Banovine Hrvatske odredit će se odlukom naroda putem glasanja u preostalim dijelovima Bosne i Hercegovine, te Srijema.” (Citat, kao gore) Istoga dana (27. Travnja) objavljen je komunike, kojim se ističe da su razgovori o rješenju hrvatskog pitanja dovršeni, te da će se konačna odluka donijeti u najkraćem vremenu.

Namjesništvo dogovor (Sporazum) od 27. travnja, nije prihvatilo.

13. i 16. srpnja ponovno dolazi do sastanka između Dragiša Cvetkovića i dr. Vladka Mačeka i nastavka pregovora i to u kući dr. Ivana Šubašića u Vukovoj Gorici pokraj Karlovca.

16. i 17. kolovoza, na državnom dobru u Božjakovini, grupa eksperata uz sudjelovanje D. Cvetkovića i dr. V. Mačeka, formuliraju tekst sporazuma.

20. kolovoza u banskim dvorima u Zagrebu, utvrđen je konačni tekst Sporazuma.

U tom konačnom tekstu Sporazuma mijenjana je klauzula o teritorijalnom opsegu Banovine Hrvatske iz dogovora (Sporazuma od 27. Travnja), pa je ona sada glasila: “Definitivni opseg Banovine Hrvatske odredit će se prilikom preuređenja države, pri tome će se voditi računa o ekonomskim, geografskim i političkim okolnostima. Tom prilikom izdvojit će se iz gore navedenih srezova, koji su pripojeni Banovini Hrvatskoj, općine i sela, koje nemaju hrvatsku većinu.” Radi se o općinama i selima, u srezovima (kotarima) Brčko, Gradačac, Travnik, Derventa i Fojnica u BiH i iz Srijema kotarima Šid i Ilok, koji kotari su u cjelosti bili uključeni u Banovinu Hrvatsku. (Citat, kao gore)

Konačni tekst Sporazuma trebalo je prihvatiti i Namjesništvo.

24. kolovoza u Brdu kod Kranja (Slovenija), knez Pavle prima u audijenciju Dragišu Cvetkovića i dr. Vladka Mačeka, te je istoga dana objavljeno izvješće, da je knez Pavle primio prijedlog Sporazuma.

25. kolovoza vlada Dragiše Cvetkovića podnosi ostavku.

26. kolovoza prihvaćen je i potpisan SPORAZUM (politički akt) i donesena i objavljena UREDBA O BANOVINI HRVATSKOJ (pravni akt).

Za bana Banovine Hrvatske imenovan je dr. Ivan Šubašić (1892.-1955.). Raspušten je Parlament (Narodna skupština i Senat).

26. kolovoza sastavljena je nova vlada Cvetković – Maček. U vladi je dr. V. Maček zauzimao mjesto potpredsjednika vlade, a Hrvatskoj seljačkoj stranci pripadala su i tri ministarstva: financija (dr. Juraj Šutej), trgovine (dr. Ivan Andres), PTT (dr. Josip Torbar), dok je dr. Bariša Smoljan, obnašao dužnost ministra bez lisnice.

29. kolovoza na sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva, prihvaćen je sporazum od 26. Kolovoza, sa samo jednim glasom protiv (zastupnik dr. Lovro Sušić).

1. rujna započinje Drugi svjetski rat napadom Njemačke na Poljsku.

Početkom rujna vraća se u Zagreb nakon desetgodišnje emigracije po odluci Stranke, dr. Juraj Krnjević, glavni tajnik HSS-a. Na zagrebačkom Glavnom kolodvoru priređen mu je tom prilikom srdačan doček. Dr. Maček povodom povratka dr. Krnjevića u Memoarima navodi: “Odmah mi je silno pomogao preuzevši veći dio stranačkog posla”. U listopadu donesena je banovinska Uredba o zaštiti seljačkog posjeda od ovrhe. Nova Vlada Cvetković - Maček, prema svjedočenju dr. Mačeka, naišla je već na početku na velike zapreke: “S jedne strane Velikosrbi na čelu s u Jugoslaviji prepotentnom vojničkom klikom, a s druge strane komunisti i frankovci, nastojali su svim mogućim načinima ometati daljnji mirni razvoj situacije”. (V. Maček, Memoari)

1940.

14. siječnja knez Pavle službeno posjećuje Zagreb, kojom prilikom uz bana Hrvatske Banovine supotpisuje Uredbu o izbornom redu za Hrvatski sabor. Do izbora za Hrvatski sabor, međutim, nije došlo.

19. svibnja u Banovini Hrvatskoj su provedeni izbori za općinska vijeća i to samo za seoske općine. Ovi izbori trebali su poslužiti kao priprema za buduće izbore za Sabor.

U 625 općina u kojima su izbori provedeni, potvrđene su 1053 kandidatske liste. Hrvatska seljačka stranka dobila je većinu u 425 općina, Seljačko – demokratska koalicija (HSS i Samostalna demokratska stranka) većinu u 133 općine itd. Tako je HSS samostalno ili u koaliciji sa Samostalnom demokratskom strankom, pobijedio u ukupno 564 općine, dok su ostale liste pobjedu ostvarile u 61 općini.

5. Životopis Stjepana Radića - 1. dio

Rodio sam se 11. lipnja 1871. kao deveto dijete siromašnih seljačkih roditelja u jednom selu nedaleko od Siska, prema Zagrebu, u T'rebarjevu Desnom, koje leži baš tik do same Save. Moji su roditelji imali jedanaestoro djece, osmero ih je živjelo do nedavno, petero je živih još i sada. Braća i sestre su seljaci. Moj pokojni otac Imbro počeo je gospodariti na tri rali zemlje, ali je neumornim radom, a uz to kao vješt kolar, usprkos mnogobrojne obitelji, postao za dvadesetak godina jedan od prvih gospodara u selu. Svu je djecu slao u školu u susjednu Martinsku Ves, premda je preko tri kilometra daleko i premda je često imao i po tri daka, koje je trebalo odijevati i obuvati i još im davati smoka u školu preko podneva. Selo je najviše zadužio tim što je još u ono doba organizirao zemljišnu zajednicu na modernom temelju po broju duša, a ne po posjedu, te ju je učinio sposobnom da kupi oko tisuću rali šume od grofa Erdodyja, koja je odmah iza sela, razdijelivši seljake na prvu, drugu i treću klasu po broju djece, a oni su se obvezali da će prema tomu i plaćati kroz 20 godina, te je i moj otac plaćao o Đurdevu i o Miholju po 24 forinti, što je za onda bio veliki novac. Premda je bio nepismen, ipak je bio priznati voda u selu. Nije pio, ni pušio, osim pod starost kad je već imao vodenicu na Savi te je kao mlinar morao pušiti i. Mati mi je rođena Posilović iz iste zadruge, iz koje je bio i nadbiskup zagrebački toga prezimena. I ona je bila nepismena, ali vrlo darovita i odvažna. Kao mladu snašu htio ju je seoski starješina jedan put udariti batinom, jer da je prekasno došla na rabotu. Ona mu je batinu uzela i potrgala. Za to je bila po patentu osuđena na 9 dana zatvora. Iz zatvora je odmah otišla tadašnjemu banu Mažuraniću i postigla da je starješina bio svrgnut. Kasnije je bila i u Beču pred tadašnjim carem Franjom Josipom, te je isposlovala da joj je najstariji sin Andrija, otac sadašnjega ministra Pavla, bio pušten iz vojske da pomogne ocu prehranjivati brojnu obitelj. Kad je zloglasni zagrebački veliki župan Stjepan Kovačević, prozvan Pišta Baći, htio u našoj Martinskoveškoj župi korteširati, stavila mu je moja majka javno pred narodom desetak takvih političkih pitanja na koja nije znao ništa odgovoriti te je sav posramljen otišao na kola i utekao. Među inim ga je pitala kako je mogao u hrvatskom saboru reći da ima dvije domovine, Ugarsku i Hrvatsku, kad je domovina isto što i mati, a svaki čovjek može imati samo jednu mater.

MOJE ŠKOLOVANJE U ZAGREBU

Moj pokojni brat Ante bio je tri godine stariji od mene, rodio se, naime, 11. lipnja 1868. Kako je obitelj govorila, uvrkao se sav na oca, a ja sav na svoju majku. Roditelji su pristali da on ide u školu u Zagreb, te mu je majka našla neku pomoć kad pokojnog kanonika Rumplera. Da se ja školujem, za to roditelji nisu bili radi prevelike moje kratkovidnosti, koja je od poroda, ali ja sam nagovorio brata, te mi je on prvu godinu pomagao, plaćao stan, i ja sam se, uz pomoć Zagrebačkog društva čovječnosti koje mi je dalo objed u pučkoj kuhinji, od toga doba školovao sam svojim trudom. U svjedod bi imao sam sve izvršno i ponašanje uzorno, pa su me za to i bez moje molbe u drugu gimnaziju pozvali u Nadbiskupsko sirotište u Zagrebu. Tu sam došao u sukob sa duktorom (vodom), koji je silio nas male dake da starijima čistimo cipele, a ja sam rekao da hoćemo ako nas mole. Nato me je ćušnuo, a ja sam mu ćušku povratio. Poslije povedene istrage skinuo je tadašnji ravnatelj, a kasnije biskup dako-vački, dr Krapac duktora, ali je mene tadašnjem nadbiskupu Mihaloviću predložio na otpravak iz sirotišta na temelju svjedod be okuliste (očnoga specijalista) tadašnjeg dra Jakopovića da ja za dvije, tri godine moram oslijepiti. U trećoj gimnaziji bio sam već sasvim samostalan, a u četvrtoj došao sam u sukob sa razrednikom radi kolega koje je nemilice znao tući, a ja sam kao prvi dak smatrao za svoju dužnost da ih branim. Pred ravnateljem Divkovićem dobio sam pravo, ali ujedno i savjet da ostavim zagrebačku gimnaziju. Četvrtu gimnaziju bio sam na

rakovačkoj realnoj gimnaziji kod Karlovca i tu sam isprvice silno stradao, jer nisam imao poznanstva, ni instrukcija.

PRVO MOJE PUTOVANJE PO NARODU

U velikim praznicima poslije treće gimnazije 1886. poduzeo sam prvo svoje dačko putovanje sam samcat iz Zagreba do Koprivnice, i onda Podravinom i Podunavljem do Zemuna i Beograda, a Posavinom natrag u Sisak. Iz Zagreba sam otišao sa 86 novčića, a vratio se sa 32 forinta, premda nisam nigdje novaca molio. Tadašnji direktor velike Beogradske škole - sadašnjega sveučilišta - Kolarac dao mi je na silu 10 dinara, a pravoslavni svećenici u Srijemu primali su me jednako gostoljubivo kao i katolički svećenici. O svom sam putovanju vodio točan dnevnik bilježeći naročito što narod misli o gospodi i o vladi i kakvo je seljačko gospodarstvo u kojem kraju, kakve su škole i putovi itd. Bio sam, naime, već tada definitivno odlučio da danas-sutra neću ni u kakvu službu, nego da ću se posvetiti politici i, kako se to u našoj kući govorilo, da ću učiti i braniti narod. Otac je na to pristao šuteći, ali majka je bila oduševljena, premda je prorekla da ću biti mnogo po zatvorima, ali ništa za to, neka ne budem ni pop, ni fiškal, jer da fiškal mora iz pravoga načiniti krivoga, i obratno, a popov d ep da nema dna. O velikim praznicima poslije 4 gimnazije nisam mogao putovati, jer mi je ravnatelj Lipež zadržao svjedod bu za dug jednoga kolege, koji je sa mnom stanovao. To me je tako ogorčilo da sam peti razred opet nastavio u Zagrehu, moleći ravnatelja Divkovića da me primi, jer da je zagrebačka gimnazija prema rakovačkoj pravo sveučilište.

DALJA MOJA PUTOVANJA

Poslije pete gimnazije proputovao sam slovenske zem je: Štajersku i Korušku, najveći dio Kranjske, Gradišku i Goricu, te se iz Trsta preko ~sa-e i Ilrvarškoga pri~rroja povratio kući. U Ljubljani sam posjetio tadašnjega biskupa dra Misiju, u Gorici nadbiskupa Corna, a u Trstu vodu i prvaka istarskih Hrvata dra Mandića. Prolazeći Vipavskom dolinom, posjetio sam u Gradiški glasovitoga slovenskoga pjesnika Simona Gregorčiča, koji je bio sav zanešen kad sam u pravilnom slovenskom izgovoru napa-met izdeklamirao čitav niz njegovih pjesama, napose njegovu divnu pjesmu Kmetski hiši (Seljačkoj kući). , U šestom razredu gimnazije bilo nas je preko 70. Profesori su bili očajni da nas neće moći ni upoznati, a kamoli ispitati i ocijeniti. Ali ja sam predložio profesorima da ćemo mi bolji daci preuzeti brigu za slabije i da ćemo svaki sat staviti svakomu profesoru na raspolaganje dobro pripremljenih daka toliko koliko bude želio. Profesor neće daka loviti, i nepripravni daci neće mucati i profesorima će ostati dosta vremena za tumačenje i za ispitivanje. Bude li trebalo, doći ćemo dragovoljno četvrtkom i nedjeljom u školu. Uspjeh ove organizacije bio je tolik da nas je bilo 36 odlikaša, a od toga 17 koji smo iz svih predmeta imali izvrsno, a ni jedan dak nije imao slabiji red od dobro. Osim toga naš je razred kao cjelina imao uzorno vladanje.

PRVA MOJA DEMONSTRACIJA I PRVI MOJ ZATVOR

Polovicom travnja 1888. ukinuo je tadašnji ban grof Khuen-Hedervary hrvatsku operu jednim potezom pera. Bio sam silno ogorčen i odlučio nešto protiv toga učiniti. Bio bih lako predobio cijeli svoj razred za najoštriju demonstraciju, ali nisam smatrao dopuštenim da nekoga nagovaram na čin za koji sam znao da može imati vrlo neugodnih posljedica. Dne 30. travnja 1888. prikazivala se posljednji put Zajčeva opera (s tekstom pjesnika Huga Badalića) Nikola Zrinjski, a ja sam znao da negdje u trećem činu paša Sokolović nudi Zrinjskomu hrvatsku krunu u sultanovo ime ako mu preda Siget, a Zrinjski da odgovara: "Hrvatima ne treba kralja, Hrvatima ban je kralj". Taj sam prizor upotrijebio da tri put glasno povičem: "Slava

Zrinjskomu, dolje tiran Hedervary!" Bio sam uhapšen i na preslušanju mi je odmah rečeno da ću biti pušten ako svoj poklik požalim ili barem izjavim da sam to kazao u oduševljenju i kao izvan sebe. Odgovorio sam da sam to učinio u dubokom uvjerenju, da je Hedervary uistinu tiran i da nije dostojan sjediti na banskoj stolici Zrinjskoga i Jelačića. Treći dan zatvora pokušano je mnogim prijetnjama sa Sudbenim stolom, sa isključenjem iz svih srednjih škola, s izgonom iz Zagreba postići od mene da opozovem, dotično požalim svoj poklik, naravski, zapisnički. Nisam to učinio, pa ipak nisam bio predan sudu i to, kako sam onaj čas čuo, na telefonsku intervenciju samoga grofa Khuena. Kod kuće sam ostao oko godinu dana. Radio sam sve seljačke poslove, išao kao konjar s konjima noću u šumu, družio se isključivo sa svojim seljacima, te su mi oni već u šali tražili, pa i našli djevojku, da se zajedno ženimo, kako je to na selu običaj, već u dvadesetoj godini. Ali ja sam marljivo učio i za maturu te u jesen 1890, zagovo-rom dobrih prijatelja, postignem od zagrebačkog redarstva privatno obećanje da me neće smetati da se do kraja pripravim za ispit zrelosti. Tu mi je sadašnji sveučilišni profesor dr Stanko Hondl na velikoj školskoj ploči u jednoj maloj potkrovnici u Petrinj-skoj ulici sate i sate tumačio fiziku i matematiku, a sa sadašnjim sveučilišnim profesorom drom Ivanom Maurovićem čitao sam Horacija i Sofokla (Horacije je najveći pje-snik rimski, a Sofoklo grčki), jer sam maturu mogao raditi samo kao eksternista prema posebnim strogim propisima, po kojima sam morao znati i djela ovih dvaju pjesnika. Ispit zrelosti sam položio na rakovačkoj realnoj gimnaziji 1891. i odmah s naturalnom svj edod bom preko Like krenuo u Dalmaciju, koju sam svu dobro proputovao i dobro prošao od Obrovca na Zrmanji do Metkovića na Neretvi. Iz Metkovića pošao sam u Mostar; ali me tu prijaviše neki Srbi, pred kojima sam govorio s velikim oduševljenjem o tadašnjoj izložbi Gospodarskoga društva u Zagrebu, da širim hrvatsku propagandu, te me je redarstvo zatvorilo i osudilo na izgon iz Bosne i Hercegovine. Pod redarstvenom pratnjom vratio sam se parobrodom na Rijeku i onda sam proputovao cijelo Primorje i Gorski Kotar i pun jakih dojmova o narodnom životu došao na sveučilište. Sad sain bio već posve stalno odlučio da se što bolje spremim za javni život, pa sam zamolio neke političke prvake, poimence pokojnoga dra Račkoga, dra Smičiklasa, dra Brestyjenszkoga, dra Borošu i dra Amruša da mi dozvole po jedan put u tjednu doći k njima na objed, da uz žlicu juhe od njih čujem za najvažnije događaje iz novije hrvatske političke povijesti, koja za onda nije nigdje bila opisana. Iz svih razgovora, naročito s pokojnim drom Račkim, saznao sam toliko važnih stvari o postanku hrvatsko-ugarske nagodbe i o čitavom našem odnošaju prema Beču i Pešti da sam gotovo danomice sa svojim drugovima na sveučilištu držao velike sastanke, na kojima sam im ponavljao što sam taj dan čuo. Tako je veliki dio sveučilišne mladeži dobio najozbiljniju političku informaciju. To je svim mojim drugovima silno podiglo volju za rad, te smo na tim svojim sastancima stvorili i u praksu proveli naročito ove zaključke: 1) da oni daci koji su najvatreniji Hrvati moraju najredovitije posjećivati, sva predavanja i sve ispite polagati u prvom roku i sa što boljim uspjehom; 2) da se ne smiju upuštati u dnevno strančarstvo ni u politiku na ulici, nego se pripravljeti za politički rad u Sveučilišnoj knjižnici, međusobnim razgovorom i putovanjem po narodu. Uto 17 Dalmatinaca i 4 Bosanca s nekoliko šegrta prirediše sveučilišnom profesoru Smičiklasu kao obzorašu demonstraciju pod njegovim prozorima u Mesničkoj ulici pjevajući mu pjesmu "Proklet bio izdajica svoje domovine". Pokojni dr Frank napisao je o tom članak da je demonstraciju vodilo na stotine sveučilištaraca i da joj je prisustvovalo na tisuće zagrebačkog gradanstva na čelu sa svom sveučilišnom omladinom. Ovo je bio povod da je naš klub javno u Obzoru objelodanio izjavu sa 72 potpisa, u kojoj najoštrije osudujemo spomenutu demonstraciju protiv Smičiklasa te

PRVI MOJ PUT U RUSIJU I MOJE ODSTRANJENJE IZ GIMNAZIJE

Iz škole nisam bio isključen jer mi je razrednik dr Đuro Arnold svjetovao da izostanem, a da ću ipak dobiti svjedodžbu kao izvrstan đak, a profesorski zbor neće biti dužan da me isključi. Ja sam to poslušao i odlučio poći biskupu Strossmayeru u Đakovo, dakako pješice, da ga zamolim preporučno pismo za Rusiju. Putovao sam preko Moslavine i Požeške kotline preko Krndije. Strossmayer me je primio vrlo ljubazno te je izjavio da bi mi njegova preporuka u Rusiji više škadila nego koristila. No dao mi je toplo pismo na srpskoga mitropolitu Mihajla u Beogradu, koji se baš bio povratio iz Kijeva iz svoga višegodišnjega progonstva od kralja Milana. Mitropolit Mihajlo primio me vrlo srdačno i dao mi je kratko, ali vrlo toplo preporučno pismo na sveučilišnoga profesora u Kijevu Rahmanjinova, predsjednika tamošnjeg Slavenskoga dobrotvornoga društva. Dao mi je 10 dinara, kako reče, od svoje sirotinje i oštro preda mnogom osudio madařarstvo hrvatskih Srba uopće, a pravoslavna svećenstva u Hrvatskoj napose. Razgovarali smo o politici puna dva sata i na koncu me mitropolit i blagoslovio i svega izljubio, želeći mi najbolji uspjeh u Rusiji. Njemu se od svega najviše svidjelo to što sam mu razložio da kanim u Kijevu provesti samo velike praznike i da nipošto ne bi htio u Rusiji nastaviti gimnaziju, dapače da ne bih htio pohađati ni prve godine tamo na sveučilištu, jer da sam sretan što mi Hrvati imamo i svoje sveučilište, pa ću za to najprije sve svoje nauke, ako bog da, svršiti u Zagrebu, a onda ću kao gotov čovjek u široki svijet, i to najprije opet u Rusiju. U Kijevu sam uistinu dobro naučio ruski, ali kad sam se povratio u Zagreb i nastavio sedmi razred gimnazije, stavilo me redarstvo pod pasku kao tobožnjega rus-koga uhodu, i to još vojničkoga. Ja sam još u šestom razredu sa desetak svojih drugova osnovao čitaonicu u kojoj smo držali sve hrvatske, slovenske i srpske književne listove. Od srpskih spominjem Brankovo Kolo, Bosansku vilu i Stražilovo. Sad smo držali i ruski književni list Njivu, i ja sam gotovo cijeli svoj razred učio ruski. Osim toga smo se sastajali često četvrtkom i nedjeljom u razredu da slabije druge pripreмимо u matematici, fizici i u jezicima. Ravnateljstvu je to postalo sumnjivo, da se tu vodi politika, te mi je ravnatelj Divković jednoga dana u razredu kazao ovo: "Budući da ovaj razred neprestano drži nekakve konventikle (sastanke), to vam nalažem da smjesta ostavite ovaj zavod, a tko želi može poći s vama." Ja se okrenem drugovima i rečem: "Imat ćete već prilike u životu da podete sa mnogom, dotično, da radite po svojem uvjerenju, a za sa da je dosta da ja izadem sam." Malo dana iza toga redarstvo me je po noći uhapsilo i odvelo u bolnicu Milosrdne braće i to u odjel za motrenje umobolnih. Vijest se proširila ipak po Zagrebu, a sveučilišni profesor dr Franjo Marković zauzeo se kod tadašnjega načelnika dra Am-ruša da je od trojice liječnika, dra Sladovića, dra Markovića i gradskoga fizika dra Švrljuge, zahtijevao da me na svoju odgovornost proglase umobolnim, ili da me puste na miru. Osmi sam dan pušten iz bolnice, ali sam pod oružničkom pratnjom otprav-ljen u svoj zavičaj.

PRVA MOJA POLITIČKA ŠKOLA

ujedno izjavljujemo da sveučilišna mladež ne ima ići na ulicu, osim u slučaju da je skrajna potreba sili na protest protiv tudinskih i tiranskih vlastodržaca. Radi ovih posljednjih riječi povedena je na samom sveučilištu istraga protiv svih potpisatelja te rezolucije, a stipendistima se zaprijetilo gubitkom stipendija. Na to je još 14 daka potpisalo rezoluciju, i ovim osamdeset i šest akademikara može se s punim pravom smatrati jezgrom onoga pokreta koji je doskora spalio madařarsku zastavu (dne 16. listopada 1895) i za tim prenio svoje sjedište u Prag, a iz kojega je izašlo ovo današnje pokoljenje, koje sada stoji na čelu kulturnom i političkom životu hrvatskog naroda. Za velikih praznika između prve i druge sveučilišne godine bio sam u južnoj Njemačkoj, poimence u Bavarskoj i Wurttembergu, te sam nekoliko tjedana proživio u

Munchenu i prilično dobro upoznao tamošnju visoku umjetničku kulturu i posebne političke odnose prema Pruskoj.

PRVA MOJA POLITIČKA PARNICA I PRVA OSUDA

Dne 23. srpnja 1893. bio sam s drugom Ivicom Kovačevićem poslan u Sisak da zastupam sveučilište kod tristogodišnjice pobjede bana Tome Bakača dne 23. srpnja 1593. Ugovoreno je bilo da se neće držati zdravice pojedinim ličnostima. Ali je mađarski načelnik Fabac taj dogovor prekršio, te je nazdravio tadašnjem banu grofu Khuen-Hedervaryju. Ja sam protiv toga žestoko, ali i stvarno prosvjedovao, veleći: "Mi ovdje slavimo tristogodišnjicu pobjede hrvatskoga bana, a ne slavimo desetogodišnjicu pašovanja mađarskoga husara, koji se sam u saboru nazvao tim imenom i još rekao da se ponosi tim nazivom." Radi te izjave bio sam u jesen 1893. osuđen u Petrinji na 4 mjeseca strogoga zatvora. Priziva nisam stavljao, nego sam zatvor odmah nastupio. U zatvoru sam naučio češki i odmah sam pošao u Prag. Tu su mi bili profesori najglasovitiji češki pravници dr Randa, dr Braf i dr Cuker. Dr Braf vrlo me je zavolio, te sam od njega mnogo naučio, jer je on bio zet češkoga prvaka dra Riegra, te je, kako se kaže, imao u malom prstu svu češku povijest.

OD ZLATNOGA PRAGA DO SPALJENE MAĐARSKE ZASTAVE

U Pragu sam u akademskom društvu Slavia s najvećim uspjehom održao više tečajeva hrvatskoga i ruskoga jezika i tu sam se sprijateljio gotovo sa svim današnjim i s nekim već pokojnim prvacima češkoga naroda. Naročito je srdačno bilo moje prijateljstvo s drom Rašinom, kasnijim ministrom financija Čehoslovačke republike, koji je radi svoga čvrstoga karaktera postao žrtvom atentata. O božićnim i uskršnjim praznicima nisam polazio u domovinu, nego sam ih provodio u češkim obiteljima izvan Praga. Koncem školske godine 1894. upoznao sam se na jednom izletu s današnjom svojom ženom, koja je onda bila maturantica učiteljske škole, a s kojom sam se pod jesen 1898. u Pragu i vjenčao. Velike praznike 1894. proveo sam kao informator grofa Tome Erdodyja u Štakorovcu kraj Dugoga Sela. Njega sam imao spremiti za prvi državni ispit na hrvatskom sveučilištu, ali sam jedva postigao toliko da se za stolom, dok sam ja bio tamo, govorilo hrvatski, i da je grof nabavio par stotina hrvatskih knjiga pravničkoga, gospodarskoga, političkoga i beletrističkoga sadržaja. Ne da se opisati naivno začuđenje grofovo, a još više gospode grofice, rodene barunice Rast, kad je došlo tih nekoliko stotina vrlo lijepo-uvezanih knjiga i kad sam im kazao da to nije ni deseti dio onoga što u hrvatskoj književnosti ima trajnu vrijednost. Budući da s grofom nisam imao gotovo nikakva posla, mogao sam se posvetiti isključivo češkome jeziku, to više, što sam danomice pisao češki opširna pisma i prave izvještaje o svem što čitam i radim na adresu spomenute maturantice, koju sam sma-trao svojom zaručnicom. Poslije nekoliko mjeseci stao sam joj pisati hrvatski, ali s češkim tumačem, dok joj, napokon, nisam pisao čisto hrvatski, i to djelomice i ćirilicom, da joj to bude prijelaz za učenje ruskoga jezika. Nato je u jesen 1895. spaljena mađarska zastava gotovo pred očima Franje Josipa I, a ja sam sebi odredio zadaću da dotle, dok drugi izvrše preuzete uloge, ja sam zadržim zapovjednika redarstva, gorostasa dra Jovanovića i da mu na temelju zakonskih ustanova iz Hrvatsko-mađarske nagodbe dakažem da mađarskoj zastavi nema mjesta na hrvatskom teritoriju i da mi mađarsku zastavu palimo kao protest protiv nezakonite mađarske supremacije (prevlasti), a ne možda kao uvredu mađarskomu narodu, pa zato da je zastava i polivena žestom (špiritom), da brže izgori i da ne zaudara, a da nije polivena petrolomom kako su neke kolege predlagali. Ja sam sve to učinio, i s Jovanovićem se gotovo rvaio, te sam postigao da su se moji drugovi mogli mirno vratiti na sveučilište, dok je redarstvo mene moglo lako odvesti u zatvor kao kolovodu. Međutim je pokojni dr Lacko Vidrić, kao najljepši

momak na sveučilištu, nosio glasovitu hrvatsku sveučilišnu zastavu od 1848, pod kojom je mađarska zastava spaljena, te je održao na sveučilištu skupštinu, gdje je, zaključeno, uz neopisivo oduševljenje, da se cijela skupština prijavi na redarstvo kao moj sukrivac. Ali je redarstvo upravo silom otjeralo većinu daka iz dvorišta, a one koji su ostali pitalo: "Jeste li sudjelovali kod spaljivanja iz oduševljenja ili iz uvjerenja?" Tko god je kazao "iz oduševljenja", toga su jednostavno bacili van, a tko je kazao "iz uvjerenja", toga pridržao u zatvoru. Takvih je bilo oko 50. No ipak je mađarska vlada javila u svijet da nas je kod spaljivanja bilo samo dvadeset i trojica i da sva ostala mladež osuđuje naš čin. I Franjo Josip, u svojoj zahvali glavnomu gradu Zagrebu, nazvao je naš čin kažnjivim, pa su nam zato proricali godine i godine Lepoglave i Mitrovice. No osuđeni smo na 2 do 6 mjeseci zatvora, a u svjetsku političku povijest je došla bilješka da je Hrvatska sa svojim državnopravnim odnošajem prema Ugarskoj tako nezadovoljna da je sveučilišna mladež, u prisutnosti samoga vladara, tomu nezadovoljstvu dala izražaja spaljenjem mađarske zastave. Dne 19. studenoga 1895. proglašena nam je osuda. Mi smo svi odmah nastupili zatvor, a nekako pred Božić bili smo svi noću prevezeni u uze Sudbenoga stola bjelovarskoga, i to, kako nam je rekao predsjednik dr. Herrenheiser, da se tu za nas može prirediti kustodija honesta ("častan pritvor"). Tako je i bilo, te je cijeli prvi kat užišta udešen za naše spavaonice, a velika sudbena dvorana za naš studij (učenje) preko dana. Ja sam i ovu zgodu upotrijebio da svoje drugove učim naročito češki, jer smo se dogovarali da poslije zatvora svi odemo na sveučilište u Prag. Radi toga su mene odijelili od ostalih drugova, bacili među obične kažnjenike prizemno i uskratili mi hranu izvana, sve to protiv zakona. Na sreću, samo su neki drugovi bili suđeni na 4 mjeseca, te sam 19. ožujka ostao sam, povraćen sam u I kat i tu mi je sad stavljena na raspolaganje gotovo cijela knjižnica Odjela za pravosude u Zagrebu, koju je dr. Herrenheiser dao pribaviti za moje drugove. Osim svih potrebnih pravničkih djela bilo je tu i dragocjeno djelo o Rusiji u 3 sveska, u njemačkom prijevodu, pod naslovom Das Reich des Zaren und die Russen što ga je francuski napisao, možda najbolji poznavalac Rusije, Anatole Leroy-Beaulieu, kasnije moj profesor u Parizu. Tu mi je u zatvoru posljednja dva mjeseca radi samoće bila dozvoljena i tamburica.

MOJ DRUGI PUT U RUSIJU. LJUBAV MI SPASILA ŽIVOT

Dne 19. svibnja bio sam pod jakom oružničkom pratnjom odveden iz Bjelovara preko Čazme i Ivanić Grada u svoju zavičajnu općinu i tu predan kotarskom predstojniku Badovincu, koji me je istom tada proglasio slobodnim. Sutradan, na moje veliko čudo, dodoše iz Zagreba na kočiji dvije odlične gospode u crnini. Predstaviše mi se kao punica i žena dra Rakoczaya, tadašnjega predsjednika Sudbenoga stola u Zagrebu, koji nas je onako strogo osudio radi spaljenja mađarske zastave. Obadvije gospode izjaviše da su čule da kanim u Rusiju, da znadu da sam nevino progonjen te mi uručiše pripomoć od 300 forinti za moj put. Od posebnoga odbora za pomoć osuđenim dacima dobio sam 100 forinti i početkom lipnja 1896. do me u Moskvi. Po nagovoru nekih zagrebačkih gospoda bio sam nakanio stići u Moskvu do 30. svibnja 1896. kada se imao kruniti car Nikola II i kad je na Hodinskom polju kraj Moskve svaki prisutni učesnik imao pravo dobiti kao spomen na tu krunidbu jedan vrčić s tanjurom i s rupčićem osobito ukusno izvezenim. Te su me gospode molile da za svaku tih carskih darova nakupujem, što sam ja rado obećao. Ali putem sam skrenuo u istočnu Moravsku da se na jednoj željezničkoj stanici barem vidim sa svojom sadašnjom ženom, a tada učiteljicom u jednom gorskom moravskom seocu. I samo tomu imam da zahvalim što sam zakasnio na krunidbu, gdje je u ogromnoj stisci zadavljeno oko 10.000 ljudi, a teško ranjeno još više koji su, većinom, živi pokopani. Tako mogu reći da mi je moja ljubav spasila život. U Moskvi sam stanovao kod poljskoga rodoljuba Chrzanowskoga iz Vilne, kojemu sam poučavao sina u ruskom jeziku, iz kojega je pao u šestoj gimnaziji jer je krivo mislio da kao pravi Poljak ne

smije, tabože, učiti ruski. Chrzanowski je imao dva sina, od kojih je mladi, kao šestoškolac, dobio papravak iz ruskoga jezika, jer ga nije htio učiti, kako već spomenuh, iz svoga poljskoga patriotizma. Ja sam mu bio instruktor u ruskom, te mi je on čitao ruske narodne byline (junačke pjesme), a ja sam ga uvjerio da ni ruski jezik, ni te junačke pjesme nisu ništa krive za proganstvo Poljaka u Rusiji i da poljski patriotizam od njega zahtijeva baš to da što bolje prouči i ruski jezik i rusku povijest. Stariji sin bio je moj vršnjak, te smo se vrlo prijateljnili. U Moskvi sam boravio 5 mjeseci i dočekao da je došao tamo tadašnji ruski ministar pravosuđa Bogoljepov, kojega sam osobno zamolio da budem primljen na sveučilište u Moskvi. Bogoljepov je u prvi mah oštro izjavio da za mene nije sveučilište, nego Sibirija, ali kad me je saslušao do kraja, napisao mi je odmah rješenje kojim se primam kao slobodni slušatelj s pravom da polažem državne ispite. Međutim, naučna osnova bila je onda takva da bih ja bio morao ostati radi svršetka pravnih nauka više godina u Rusiji, a da sam imao i novaca, nisam htio za tu stvar žrtvovati toliko vremena.

NA POLITIČKOJ ŠKOLI U PARIZU

Iz zagrebačkoga Sveučilišta bio sam isključen još 1893. radi one sisačke afere zbog moga prosvjeda protiv zdravice grofu Khuenu. Sa Sveučilišta u Pragu bio sam također isključen u jesen 1894. poradi toga što sam došao u sukob s jednim policijskim ko-mesarom, koji je jednu dačku skupštinu raspustio s obrazloženjem što se govorniku previše pljeskalo. Ujedno sam bio izagnan iz svih kraljevina i zemalja zastupanih na tadašnjem Carevinskom vijeću u Beču. Ja sam se, doduše, u siječnju 1895. upisao na Sveučilište u Pešti te sam i mađarski naučio toliko da sam već mogao polaziti predavanja, ali je u to došlo do spaljenja mađarske zastave pod mojim vodstvom, te sam i sa toga sveučilišta isključen. Srećom sam u Moskvi saznao da u Parizu postoji Slobodna škola političkih znanosti osnovana 1871. Dobijem njezin program i odmah vidim da je to ono što meni treba za potpuni svršetak mojih akademskih nauka. Zato odem u Prag, gdje sam se morao kriti, i tu sam kroz šest tjedana s malom skupinom Hrvata spremio sve da je početkom 1897. počeo izlaziti u Pragu mjesečnik Hrvatska misao, koji sam ja gotovo sav ispunjavao i u kojem sam prvi put formulirao sve svoje političke i socijalne ideje. Tu sam najviše pisao o djelima glasovitoga ruskoga profesora i povjesničara Karjejeva, koji se najviše bavio tim da ruskoj mladeži dade osnovu za samoobrazovanje, kojim će popuniti sve nedostatke ruske srednje škole i ruskoga sveučilišta. Zato sam u Hrvatskoj rrcisli i priopćio u prijevodu 6 pisama profesora Karjejeva o samoobrazovanju mladeži i savremenom naziranju na svijet. U Pariz sam pošao koncem siječnja 1897, ali se na Političku školu nisam mogao upisati sve do jeseni iste godine, jer školarina za jedan semestar (za pol godine) iznosi 180 franaka, a ja sam u Pariz došao sa 57 franaka. U Parizu su me pomagali moji školski drugovi iz Praga i iz Zagreba. Praznike 1897. proveo sam u Švicarskoj, i to u Lausanni (Lozani), gdje su i kroz praznike mnogo-brojni tečajevi francuskoga jezika i francuske književnosti, i to svi besplatno, te sam tako mogao proučavati političke prilike u Švicarskoj i istodobno se usavršavati u francuskom jeziku. U lipnju 1898. svršio sam prvo godišće Političke škole sa sjajnim uspjehom, i to generalnu sekciju (sveopći odjel) na kojoj sam kao osnovne predmete uzeo diplomat-sku povijest, komparativno civilno pravo, etnografiju i financije. Osim toga sam izabrao još devet predmeta te jezike ruski, engleski i njemački. Uto sam doznao da bi moja zaručnica imala postati učiteljicom u Pragu, otkuda je i rodnom. Bojao sam se da će pod uplivom čitave rodbine i cijeloga društva, koje je osuđivalo moj tobože skitnički život, biti preslaba da se svima odupre, pa sam zato odlučio da se odmah ženim. Stavio sam joj dakle prijedlog da se zahvali na službi, koju je vršila već 4 godine, i kad sam dobio povoljan odgovor, poletih u Prag, i tu smo se vjenčali 23. rujna 1898. Tada sam iz Praga pošao preko Krakova i Lavova i današnje Potkarpatske Rusije u svoj zavičaj u Trebarjevo, ali sam opazio golemu promjenu u ponašanju

svih svojih prijatelja, pa i rodbine, od kada sam se oženio, a bez službe i bez imetka. Svi su se bojali da ću im sada pasti na teret, te mnogi nisu htjeli sa mnom ni razgovarati. Živio sam u rodnom selu u najvećoj oskudici puna četiri mjeseca i ujedno se uvjerio da će mi sav moj budući politički rad biti strahovito otežčan ako ne dovršim svojih akademskih (sveučilišnih) nauka. Svijet će zaboraviti da sam ja bio isključen sa svih sveučilišta u Monarhiji, a za inozemstvo da nisam imao sredstava, nego će svatko misliti da sam svojom nemarnošću ostao dače nedouče. I zato nekako skucam 300 kruna, naravski, na mjenicu, te početkom veljače 1899. dodoh po drugi put u Pariz, ovaj put i sa ženom. Tomu imam zahvaliti da sam, usprkos skrajnjoj oskudaci, pa i pravomu gladovanju, u pet mjeseci svršio svu gradu i uz to napisao svoju raspravu za diplomu pod naslovom Savremena Hrvatska i južni Slaveni (La Croatie actuelle et les Slaves du Sud). Danju sam bio na predavanjima, a na večer kasno u noć diktirao tu raspravu francuski svojoj ženi, koja je čitave partije po mojim bilješkama prepisivala i izradivala. Ocjenu djela preuzeo je već spomenuti glasoviti profesor Anatole Leroy-Beaulieu, koji ju je nekako u svibnju 1899. ocijenio tako sjajno da je napisao, da je to ne samo posve originalno nego i strogo znanstveno političko djelo, kakvoga nema čitava francuska književnost. Ta je ocjena bila razlogom da je to moje djelo iz rukopisa dalo prepisati nekoliko francuskih prvaka, među njima i tadašnji predsjednik Francuske komore, a kasnije predsjednik Francuske Republike Paul Deschanel. Neki od tih prvaka, saznajući za moje oskudne prilike, dadoše mi radi toga prepisivanja kao neku nagradu, a sama Politička škola na temelju te moje radnje i mojih usmenih i pismenih ispita podijelila mi je diplomu s naslovom *Laureat des Sciences Politiques*, što znači lovorom ovjenčan politički učenjak. Uz to mi je dosudila čitavu političku knjižnicu ponajboljih francuskih djela.

GODINU DANA RADA U PRAGU, A GODINU I POL U ZEMUNU

U srpnju 1899. podoh iz Pariza ravno u Prag jer sam držao da me redarstvo neće uznemirivati; tu sam stanovao u susjedstvu sveučilišnoga profesora Masaryka, sada-šnjega predsjednika Čehoslovačke Republike, s kojim sam se i sprijateljio, ali smo se politički razilazili u dva velika pitanja. On se je silno zauzimao za Židove, a ja sam mu rekao da bi se kao rodeni Slovak sa svojim svjetskim autoritetom imao najprije zauzeti za Slovake. Nadalje, on je bio više za njemačku, a ja za rusku orijentaciju (pravac) u češkoj politici. Pisao sam gotovo u sve češke književne i narodno-gospodarske smotre, a bio sam i član redakcije državopravnoga tjednika *Samostalnost*, u kojem sam obradivao vanjsku politiku. Kad sam počeo pisati i u dnevne novine, naročito u dnevnik *Radikalni listy*, što ga je izdavao već spomenuti dr Rašin, dobio sam jednoga dana od redarstva poziv da smjesta ostavim Prag i cijelu austrijsku državnu polovicu. Smislivši sve u jedno, odlučih poći u Zemun da tamo, ostajući na hrvatskom tlu, budem ipak na Balkanu, jer su se tada u Beogradu pripremali sudbonosni događaji, te sam lako postigao da budem balkanski dopisnik za neke češke, francuske i ruske listove. Za vrijeme svoga jednogodišnjega boravka u Pragu napisao sam i više čeških originalnih djela, na temelju kojih me je najstarije češko književno društvo Svatobor priznalo češkim književnikom. Tako sam napisao brošuru pod naslovom *Slobodna škola političkih znanosti u Parizu*, zatim oveće djelo *Savremena Hrvatska (Současne Chorvatskoj)*, u kojem je došao prvi dio moje političke radnje u Parizu. U Pragu sam napisao i djelo *Južni Slaveni (Jižni Slovane)*, u kojem je drugi dio moje francuske radnje i koje je izašlo u mjesečniku *Rozhledy*, što ga je izdao Josip Pelco. Napokon napisah djelo *Razmišljaji iz međunarodne politike (Uvahy politiky mezinarodni)*, u kojem sam preveo nekoliko najvažnijih diplomatskih rasprava francuskoga diplomatskoga povjesničara i moga profesora Alberta Sorela. Moj odlazak iz Praga popratila je naročito štampa Narodne socijalne stranke, kojoj je i danas na čelu Vaclav Klofač, najvećim simpatijama i najoštrijim protestom protiv vlade, te me je zamolio da, kao za rastanak, napišem djelce *Slavenska mladež* i *sitni narodni rad*, što sam i

učinio, te je ova knjižica štampana češki u mnogo tisuća primjeraka. Osim toga je tiskana u glavnom glasilu Narodne socijalne stranke, koji je tada izlazio kao tjednik pod naslovom Češk Demokratie. I u Zemunu me je redarstvo htjelo odmah izagnati, ali je to spriječio sadašnji predsjednik Stola sedmorice dr Aleksandar Badaj, koji je tada u Zemunu bio odvjetnik i najuplivniji član gradskog zastupstva.

MOJE POZNAVANJE SA SRBIJANSKIM POLITIČARIMA I PROUČAVANJE SRPSKIH POLITIČKIH PRILIKA

U Zemunu sam proživio blizu godinu i pol. U Beograd sam polazio isprvice dosta rijetko, jer sam teško dobivao dozvolu za prijelaz u Srbiju. Ali sam se ipak doskora upoznao s nekoliko najuglednijih srbijanskih političkih prvaka, a s trojicom od njih sam se intimno (tijesno) prijateljičio. To bijahu sveučilišni profesor dr Ljuba Jovanović, zatim načelnik makedonskog odjeljenja u Ministarstvu vanjskih posala Sveta Simić, koji je pisao pod imenom Pavle Orlović i koji je kasnije bio srpski poslanik u Sofiji, te tajnik tadašnje Velike škole, a sadašnjega Sveučilišta u Beogradu Živojin Dačić. Više puta sam bio u posjetima i na razgovoru kod tadašnjeg ministra predsjednika Mihajla Vujića, koji je ujedno bio ministar vanjskih posala. Svi su mi se tužili, naravno najpovjerljivije, da je u Srbiji gore negoli u Afganistanu i da ne znaju čime će se završiti tiranija dinastije Obrenovića i apatija (utučenost) srpskoga naroda prema toj tiraniji. U to je doba ponovno počeo izlaziti polumjesečnik Srpski književni glasnik, i meni su tu bez promjene štampali dvije oveće radnje, prvu pod naslovom Hrvati i Madari od 1848. do danas (1901), a drugu Njemačko prodiranje na Balkan. Drugim drugim se suradnicima nije mogao plaćati nikakav honorar (nagrada), no ja sam, na zagovor Ljube Jovanovića, za svaku radnju dobio honorar od 26 dinara. To su ujedno svi dinari koje sam ja uz onih 10 dinara od ravnatelja Velike škole i 10 od mitropolita Mihajla donio iz Srbije. I Mihajlo Vujić i Sveta Simić često me nagovarahu da stupim u srpsku diplomatsku službu, ili da barem primim saradivanje u srpskom dopisnom uredu, kojemu da bih mogao brzo postati i šefom. Otklonio sam i jedno i drugo uljudno, ali i odlučno, osobito ovo posljednje, jer biti suradnikom pa i šefom službenoga dopisnoga ureda, to znači biti službenikom svake vlade. U Zemunu sam proživio od ljeta 1900. do početka 1901, kada sam se preselio u češko selo kraj Daruvara Končanicu na poziv tamošnjega posjednika Josipa Krpelke, koji me je i u Parizu pomagao. Tu sam proveo nekoliko mjeseci u velikoj oskudici, te sam za vrijeme saborskih izbora, koje je grof Khuen dao provesti u jesen 1901 -godinu dana prije izminuća saborskog perioda da iznenadi opoziciju, što mu je i uspjelo - bio zatvoren samo zato što sam u neka velika podravska sela došao i seljaštvo savjetovao da glasuje za opoziciju. Madarona je taj put bilo izabrano 77, a opozicionalaca samo jedanaest. I od tih je jedanaest zastupnika dr Josip Frank s Milom Starčevićem stajao na strani kao Čista stranka prava, te mnogo oštrije pobijahu ostalu opoziciju negoli vladu. Ostatak od 9 zastupnika združio se u Hrvatsku ujedinjenu opoziciju, te me na prijedlog dra Derenčina izabere svojim tajnikom sa tisuću kruna plaće godišnje, i ja se sada preselim iz Končanice u Zagreb, nekako polovicom 1902, gdje sam od tada i ostao. Hrvat ska ujedinjena opozicija nije imala upravo nikakve organizacije ni političke, ni financijalne, te je meni povjereno da tomu doskočim. Napisao sam u Ameriku više tisuća pisama, a po Hrvatskoj sam stao putovati od mjesta do mjesta, ali sam radi toga doskora dospio u zatvor.

PRVE MOJE POLITIČKE KNJIŽICE S NACRTOM PROGRAMA SELJAČKE POLITIKE

Još u Zemunu napisao sam knjižicu Kako ćemo iz našega zla u dobro, u kojoj je na koncu mojih 12 ili 14 točaka koje se mogu smatrati jezgrom socijalnoga programa Seljačke stranke. Ta je knjižica izašla u Sisku tiskom Janka Dujaka, a na moj trošak, u 3.000 komada. Baš je

bila rasprodana, kad je zaplijeniše. U jesen 1902. izdao sam knjižicu pod naslovom Najjača stranka u Hrvatskoj, u kojoj sam obradio misao da je ta najjača stranka hrvatsko seljaštvo, kojemu njegov život i njegova narodna i državopravna svijest daje već gotov program i sad samo treba provesti organizaciju seljaštva da se pravom narodnom snagom taj program oživotvori. I ova druga knjižica bila je zaplijenjena, ali, srećom, istom onda kad sam već gotovo sve primjerke raspro-dao, dotično razaslao. Ovu je knjižicu tiskala Dionička tiskara, izdao sam je o svom trošku, i to 2.000 komada. U jesen 1902. počeo sam izdavati mjesečnik u slavenskom demokratskom duhu pod naslovom Hrvatska misao, koja je jednu godinu, još 1897, izlazila u Pragu u istom slavenskom i seljačkom duhu.

HRVATSKA MISAO IMALA JE PRIDOBITI NAŠU ŠKOLOVANU GOSPODU ZA SELJAČKU POLITIKU

Hrvatsku misao izdavao sam kroz puna tri godišta, a negdje u srpnju 1904. štampao sam i u tom listu i u posebnoj knjižici prvi nacrt potpunoga progama Hrvatske seljačke stranke. Taj je nacrt koncem iste godine bio temeljem za sastav definitivnog programa hrvatske seljačke politike. Prve godine - 1903. do 1904 - bila je Hrvatska misao aktivna i dobro se ukorijenila među inteligencijom. Druge godine - 1904. do 1905 - imala je malen deficit. Treće godine ostavila ju je sva mlada inteligencija radi toga što sam u njoj osudio košutovsku politiku Hrvatskosrpske koalicije, a starija inteligencija ostavila ju je zato što sarr. među tim osnovao Hrvatsku seljačku stranku. Od nje mi je ostao dug koji sam više godina isplaćivao.

MOJE STRADANJE RADI OBRANE ZAGREBAČKIH SRBA I RADI OŠTROGA POBIJANJA MAD ARIZACIJE

Dne prvoga, drugoga i trećega rujna 1902. bile su u Zagrebu žestoke protusrpske demonstracije izazvane člankom u zagrebačkom dnevniku Srbobranu, preštampanom iz beogradskoga Srpskoga književnog glasnika pod naslovom Rat do istrage (do uništenja). Ja sam stanovao na Prilazu broj 15, a kraj mene je bio dućan Srbina Popovića, te sam na svoje oči gledao s prvog kata kako se taj dućan razbija i sva imovina uništuje. Drugi dan toga razbijanja, dne 2. rujna, na poruku svoje žene sidem pred narod i održim posve kratak govor veleći da nam naši Srbi, doduše, svojim prkosom i svojim mad aronstvom dosta smetaju, ali da su oni naša braća i da zato nije čovječno, ni, politički mudro, protiv njih ovako postupati. Mad ari, naprotiv, s kojima imamo državnopravni ugovor, po kojemu u Hrvatskoj ima vladati samo hrvatski jezik i vijati se samo hrvatska zastava, krše taj ugovor i žele učiniti od nas Hrvata svoje roblje. Ako, dakle, narod hoće protestirati protiv bezakonja i nasilja, ima dosta prilike, na primjer na državnom kolodvoru, gdje su sve sami protuzakoniti mad arski napisi. "Vi, koliko vas ima, možete igrajući se skinuti sve one protuzakonite napise, metnuti ih u škrinju i poslati u Peštu Kossuthu i Tiszi da ih sebi objese na nos." U prvi mah htio je narod i na mene navaliti, ali su nato neki mladići stali vikati: "Dajte mu mira, to je onaj Radić koji je prije šest godina spalio mad arsku zastavu. On pravo govori, pustimo Vlahe na miru pa idimo na kolodvor da skinemo mad arske napise." Kad je mnoštvo krenulo prema Sveučilišnom trgu, već je tu bilo redarstvo i oružništvo, i ja sam, naravski, uhapšen. Radi ovoga govora osuđen sam na 6 mjeseci tamnice poslije jednomjesečne istrage, u kojoj je policija pokušala pritiskom i novcem iznuditi protiv mene svjedočanstvo da sam htio razoriti državni kolodvor.

SVOJA KUĆICA - SVOJA SLOBODICA

Još za vrijeme istrage počelo je redarstvo uznemirivati moju ženu i djecu, jer da nisu zavičajni u Zagrebu. Imali smo, srećom, taj čas 1.000 kruna, i to 600 od Matice hrvatske za moje djelo Djevojački svijet, a 400 od spomenutoga češkoga društva Svatobor u Pragu, te je moja žena mogla u Zagrebu, u Medašnoj ulici pogoditi jednu prizemnu kuću, zakapariti je i uz pomoć dobrih prijatelja makar i na dug kupiti i na sebe prenijeti.

6. Životopis Stjepana Radića - 2. dio

OSNUTAK HRVATSKE SELJAČKE STRANKE POD MOJIM PREDSJEDNIŠTVOM

U to sam doba počeo živo raditi na jednom velikom djelu, koje je doskora i izašlo nakladom Matice hrvatske pod naslovom Moderna kolonizacija i Slaveni. Ovo mi je djelo među mojim drugovima još više povećalo ugled te sam dne 5. prosinca 1904, u privremenom odboru za osnutak Seljačke stranke izabran, predsjednikom, a taj je zbor uvijek poslije onavljan obično svake godine, i to vazda jednoglasno. Dana 22. prosinca 1904. održana je sjednica privremenoga glavnoga odbora za osnutak Seljačke stranke i tu je stvoren program i tumač k njemu. Program bez tumača izišao je dne 31. prosinca 1904. u tjedniku Hrvatski narod, a polovicom siječnja 1905. izišao je u posebnoj brošuri i program i tumač, koji je tiskan u 10 tisuća komada. Sada sam se bavio u jednu ruku organizacijom Seljačke stranke, a u drugu ruku pisanjem znanstvenih djela, što ih je izdavala Matica hrvatska, i to 1906. Savremena Evropa, 1908. Financijalna znanost, zatim Češki narod na početku 20. stoljeća te jedno veliko djelo Savremena ustavnost ili temelji državnoga uređenja zapadnih naroda. Ovo djelo izdao sam o svome trošku 1910. godine. Još 1901. i 1902. napisao sam i izdao jedan dio svojih Uzničkih uspomena u dva sveska. Prvi je svezak zaplijenjen u cijelosti, a drugi na dvadesetak mjesta, te mi je posebnom sudbenom raspravom uspjelo ishoditi odluku suda da se ta mjesta izvade i umjesto njih stave dotične stranice iz nezaplijenjenih mjesta. Oba su sveska tiskana po 2.000 primjeraka, a rasprodana su najviše mladoj tadašnjoj inteligenciji. Radi silnoga posla s organizacijom Seljačke stranke i s uređivanjem njezinoga gla-sila Dom prestao sam dopisivati u češke, ruske i francuske novine, ali sam naročito s Češkom podržavao žive veze, te sam 1901. i 1908. duže vremena boravio u Pragu.

DRUGI SLAVENSKI KONGRES U PRAGU I MOJ TREĆI PUT U RUSIJU. MOJE PATNJE I USPJESI U PETROGRADU

Godine 1908. bio je u Pragu drugi Slavenski kongres takozvanih neoslavista (~novih Slavena) na koji je došla ruska zastupnička delegacija na čelu s Maklakovim i delegacija poljskih članova Ruske dume (sabora) na čelu s Dmowskim. (Prvi Slavenski kongres u Pragu bio je 1848). Na kongresu su kao aktivni članovi sudjelovali samo zastupnici, tj. članovi parlamenta pojedinih slavenskih naroda, te sam i ja tu sudjelovao kao član Hrvatskoga državnoga sabora, što sam naročito naglasio i što je na koncu i priznato. Kongres je radio punih osam dana, a poslije toga bilo je skupno putovanje naročito ruskih i poljskih gostiju po južnoj Češkoj, gdje sam ja gotovo svuda češkim državljani-ma, koja su nas dočekivala, prevodio poljske i ruske govore. Tu sam se upoznao pobliže i upravo se sprijateljio s više Rusa koji me, slušajući kako glatko govorim češki i videći- da poznam češke prilike u tančine, požvaše da još iste jeseni dodem u Petro-grad i da održim tamo niz predavanja i o Česima i o Južnim Slavenima. Naročito me je pozivao knez Lvov, kasniji ministar predsjednik prve uistinu demokratske vlade u Rusiji, zatim general Volodimirov te sveučilišni profesor u Petrogradu Ozerov. Ali dok sam od Prve hrvatske štedionice na spomenutu prizemnicu, još neisplaćenu, tražio i dobio .1.400 kruna za taj put, prošlo je nekoliko mjeseci, to jest ne samo jesen 1908, nego već gotovo i zima 1909. Međutim je Austrija proglasila aneksiju Bosne i Hercegovine. Bugarska se proglasila posve neovisnom od Turske i u Evropi se pojavila osobita politička napetost, naročito među Rusijom na jednoj, a Njemačkom i Austrijom na drugoj strani. Ja sam ipak došao u Petrograd, i to zajedno sa ženom, a djecu sam ostavio kad rodbine u Pragu. U Petrogradu sam našao čitavu četvu Srba, koji su s velikim uspjehom agitirali da Rusija ne prizna aneksije te predlagali da je Bosnu bolje dati Turskoj nego Austriji i svuda su govorili i pisali da je bolji i rat nego aneksija Bosne Austriji. U Petrogradu je tada postojalo Društvo

javnih pregalaca, komu na čelu bijahu Miljukov i Maklakov Postigao sam da u tom društvu predajem o pravu Hrvatske i Hrvata na Bosnu i Hercegovinu s gledišta zemljopisnoga, kulturnoga i narodno-gospo-darskoga, a najviše s gledišta čisto narodnoga, radi toga jer se bosanski muslimani, koji su svi Slaveni i najstariji narod u Bosni, sve više priznaju Hrvatima u narodnom i političkom smislu, te je već sada (1909) Bosna i Hercegovina stvarno, s obzirom na narod, bar toliko hrvatska, koliko i srpska. Moje je predavanje trajalo blizu dva sata uz silne smetnje i zapreke prisutnih Srba, koji su naročito na početku prekidali svaku moju izreku te ironički (podrugljivo) popraćivali svaku moju riječ. Ja sam ipak postigao to da se u petragradskim političkim krugovima počelo ozbilj-no raspravljati o svem što sam ja govorio, naročito o tom da je glupo tvrditi da će u Bosnu svake gadine doći pol milijuna Nijemaca iz Reicha da Bosnu za par godina sasvim germaniziraju (ponijemče), jer iseljivanjem ne ravnaju ničiji politički prohtjevi, nego kruti i neumoljivi ekonomski (gospodarski) zakoni. Ja sam naročito istakao da se iz Njemačke oko 1890. iseljivalo godišnje preko 200.000 ljudi, ali da je za 10 godina taj broj pao već na 20.000, i to je sve išlo u Ameriku, a da svi Bismarcki ovoga svijeta i ovoliki broj Nijemaca - 20.000 - svi Hohenzollerni nisu kadri ni svake godine potjerati u Bosnu. Ova je stvar posebice zainteresirala kneza Espera Esperoviča Uhtomskoga, najintimnijega careva prijatelja, koji me je malo zatim pozvao k sebi i tamo sam našao birano društvo i ruskih i stranih ekonomista (gospodarskih i hnancijalnih strukov-njaka) i političara, kojima sam iinao razložiti sve svoje poglede na aneksiju Bosne i prikazati ukratko i pregledno položaj svih slavenskih naroda u Austro-Ugarskoj. Na tom je sastanku bilo, kako rekoh, više domaćih, ruskih i stranih političara i financijera, a ja sam im ukratko najprije ponovio ono što sam govorio u svom javnom predavanju o aneksiji Bosne, zatim sam razložio svoje mišljenje o tom da jedino Po jaci i Česi i Južni Slaveni mogu biti prava veza Rusije sa zapadnim demokracijama, naravski, uz uvjet da i oni sami budu slobodni. Napokon sam razložio osnutak Seljačke stranke, imajući kod sebe jedan broj svoje Hrvatske misli od 1904. s uvodnim člankom pod naslovom Protiv tiranije i protiv revolucije. S tim člankom u ruci dokazao sam da je prava demokracija jednako daleko i od nasilja odozgo i od svake revolucije odozdo. Tu je knez Uhtomski uskočio veleći da ovako jasno o taj stvari nije čuo govoriti nikoga osim Lava Nikolajeviča Tolstoja i zamolio me neka potanko pripovijedam kako sam osnivaio Seljačku stranku i kakav sam uspjeh do sada (do 1909) postigao. Ja sam, uz ostalo, spomenuo da sam, putujući hrvatskim zemljama, često pitao seosku djecu ima li u njihovu selu takav čovjek koji ni kod seoskoga Židova ne pije, niti se općinskoga bilježnika boji, a ufa se i popu prigovoriti, koji, nadalje, dobro gospodari i svačiju djecu voli. Kad su mi djeca poslije kratkog vijećanja otkrila takvoga čovjeka, ja bih pošao k njemu na konak, i ako sam vidio da je taj čovjek još i pismen, da je prijate j škole i da njegova žena jede s njime za stolom, onda sam ga zabilLžio kao budućega svoga suosnivača Seljačke stranke. Takvih seljaka,~mojih suosnivača Seljačke stranke, ima danas, rekao sam, već preko stotinu, i nama svima zajedno uspjelo je okupiti desetak tisuća seljaka (to je bilo početkom 1909!) na temelju nauka da se ne treba ni jedne vlasti bojati, ali da ne treba ni jednu vladu rušiti oružanom silom. Kad sav narod ili ogromna većina njegova bude na tom temelju organizirana, da nema te vlade koja bi se mogla dugo održati protiv volje takvoga naroda. Tu skoči jedan bankir i presiječe mi riječ veleći: "Ovako nećete ništa postići ni za pedeset g~dina." Ali knez Uhtomski zamoli me da mu sve ovo, ako ikako mogu, napišem, i to najprije svoje nazore o seljačkoj demokraciji, zatim o aneksiji Bosne, a napokon o položaju i zadaći svih neruskih Slavena. On da će to odnijeti caru i ministru vanjskih posala, a neke odlomke da će tiskati u svom dnevniku Petrogradske vjedemosti. Ujedno mi je kazao da je u tom dnevniku profesor Sirotinjin napisao opširno ocjenu moga djela Moderna kolonizacija i Slaveni na kojih 7 stupaca i da se sada taj profesor sprema da iz toga djela te iz moje knjige Savremena Evropa prevede čitava poglavlja, jer da nešto takva nema u svojoj ruskoj političkoj književnosti. Sutradan pozvao me k sebi glasoviti

ruski publicista Stahovič, koji je također bio na kongresu u Pragu i koji me također pozvao u Petrograd, ali je živio vani na svom imanju. On je Uhtom-skoga smatrao ne samo konzervativcem (umjerenim političarom), nego reakcionarcem (natražnjakom, silnikom), ali je bio silno veseo da je Uhtomski učinio ono obećanje da će moje izvješće odnijeti caru te me je i on osokolio da samo napišem taj izvještaj što najbolje znam i mogu. Na tom izvještaju radio sam blizu dva tjedna, a da sam ga morao pisati sam, radio bih i mjesec dana. Predao sam ga u krasnom rukopisu svoje žene, ako se ne varam 23. veljače 1909, u prisutnosti baruna Frideriksa, ministra na ruskom carskom dvoru, koji se neobično zanimao za moje razloge radi kojih je aneksija Bosne za slavensku stvar dobit, uz uvjet da Rusija koliko-toliko vodi, mjesto pravoslavne ili teritorijalne politike, slavensku nacionalnu (narodnu) politiku, koja stvarno znači politiku seljačke demokracije. Razlagao sam ovu stvar kratko također usmeno a osobito sam tako uvjerljivo govorio o bezumnosti i o strašnoj opasnosti za Rusiju (radi unutrašnje revolucije), ako se ona zarati radi Bosne, da je barun Frideriks na to ustao, pružio mi ruku i rekao: "Ovo ću sve ja još danas kazati caru. Rusija će aneksiju priznati i radi aneksije neće doći do rata." Držao sam da sam tim postigao glavnu svrhu svoga puta u Rusiju, ali sam, na nagovor ruskih prijatelja, ostao u Petrogradu do konca ožujka i održao međutim jedno predavanje u Moskvi, koje su mi priredili nekoji sveučilišni profesori. Na svu sreću govorio je prije mene general Volodimirov, bivši profesor na Vojnoj akademiji u Petrogradu, koji je Hrvatsku seljačku stranku u jednosatnom govoru prikazao kao najčistiju demokraciju što se zamisliti može. Usred njegovog predavanja provali u dvo-ranu dvadesetak Srba vičući: "Dolje Austrija! Dolje aneksija! Dolje Radić!" Srbi potrčaše ravno prema podiju (povišenom mjestu s kojega se govori) držeći da sam ja na tribini (govornici). I da su me tamo našli, bogzna što bi bili učinili. Ali ja sam bio među općinstvom, a general Volodimirov odredi jednostavno da se nepristojni mladići odstrane i da se dobro pripazi na to da se više ne povrate u dvoranu. I tako sam ja mogao nesmetano održati svoje predavanje 0 položaju i zadaći 40 milijuna neruskih Sla-vena. Predavanje sam počeo o sa Zlatnim Pragom i sa Česima, nastavio s Carigradom, te s Bugarima i Srbima, zadim s poznanjskim i s galičkim Poljacima, a završio s Dunavom, s Jadranskim morem i Hrvatima. Uspjeh je bio izvanredan, te mi se na koncu pljeskalo desetak časaka. Poslije predavanja bio je vrlo animiran (živahni, oduševljeni) domjenak u giasovitoj Moskovskoj gastionici, kod kojega je sudjelovalo više stotina ljudi, sve sama intelektualna elita (po izbor inteligencija) Moskve. Ovim sam predavanjem postigao da se više nitko nije ni osvrtao na ružnu klevetu da je mene u Rusiju poslao tadašnji austrijski ministar vanjskih posala grof Aehrenthal i da sam u Rusiju došao po "austrijsku ministarsku stolicu". Iz Rusije sam se vratio preko Krakova, gdje sam se dulje zadržao i održao predavanja i u Slavenskom društvu, kojemu je bio predsjednik sveučilišni profesor Zdjevovski i u najvećem akademskom (dačkom društvu) Zjednočenje. Predavao sam o temi (stvari): "Dva slavenska tabora: tabor revolucije i tabor demokracije." Ja sam, naravski, bio za tabor demokracije i dokazao sam neoborivo i uvjerljivo da kod svih nas Slavena prava demokracija može i mora biti samo seljačka. U Pragu sam odmah napisao opširnu raspravu "Moj treći put u Rusiju"; koja je izašla u konzervativnom, ali vrlo uglednom i možda najstarijem češkom mjesečniku Prosujeta. Ta je rasprava izašla i u Sarajevu u Hrvatskom dnevniku, ali istom u travnju ili u svibnju 1914. Cijela češka štampa opširno se je osvrnula na tu raspravu, a tadašnji predsjednik Slavenske unije u bivšem Carevinskom vijeću u Beču, a donedavna vojni ministar u Čehoslovačkoj, dr Franjo Ildržal, napisao mi je tim povodom opširan list, koji završuje ovako: "Vi ni sami ne znate kako ste neizmjereno zadužili Slavensku uniju svojim radom u Petrogradu i u Moskvi, jer su sva vaša predavanja javljena doslovce vanjskom ministarstvu, pa je tu dokazano kako je otvorena, čista i poštena naša slavenska politika u ovoj Monarhiji. Mogu vam javiti i to da sam saznao da ste znatno doprinijeli tomu te radi aneksije nije došlo do rata, koji bi za nas Slavene imao strašnije posljedice nego što je za Nijemce imao rat 1866."

HRVATSKA SELJAČKA STRANKA I BAN TOMAŠIĆ

U to doba izmirila se Hrvatsko-srpska koalicija s Peštom, a banom je postao sveučilišni profesor dr Tomašić. Njega je silno zanimao seljački program i to ne onako kako je napisan, nego kako bih ga ja danas-sutra u praksi provodio. Zato sam imao s njim dugih razgovora, koji su na koncu svršili s tim da je ban Tomašić izvijestio i u Peštu i u Beč da seljačka stranka, premda je protiv militarizma i za švicarski referendum, nije nikakva "umšturcpartaja" (prevratna stranka), nego da je u kulturnim pitanjima konzervativna, naročito s obzirom na vjeru; u političkim liberalna, naročito s obzirom na ustavne slobode i na izbornu pravo, a u konkretnim (pojedininim) socijalnim pitanjima, koja su već dozrela, da je radikalna, označujući točno način i metodu kako se koje pitanje ima riješiti. Plod tih razgovora bila je i moja brošurica Seljačko pravo u sto pitanja i u sto odgovora, tiskana u 10 tisuća komada. - Ban Tomašić me je naročito upozorio da je u Pešti, a još više u Beču naišao na čitave hrpe denuncijacija, koje potječu od velikaša i od biskupa te od mnogih "tajnih savjetnika" svih mogućih stranaka, a sve te denuncijacije da se svršavaju tvrdnjom da je Seljačka stranka, u stvari, istodobno i panslavistička i republikanska, a ja da sam najopa-sniji neprijatelj dinastije i Monarhije, jer da sam u službi i Srbije i Rusije i Francuske. Međutim je došlo do proširenja izbornoga prava, i to baš najviše zaslugom bana Tomašića, koji je dne 28. svibnja 1910. sam ravno odnio dotičnu zakonsku osnovu caru i kralju Franji Josipu u Budim na sankciju (potvrdu) a da se nije prije najavio kod ministra predsjednika Khuen-Hedervkryja dok nije imao sankcije za izborni zakon. Po tom izbornom zakonu porastao je broj izbornika od 48.000 na više od 200.000 te je u jesen 1910 kod prvih saborskih izbora, po tom novom izbornom zakonu i Seljačka stranka dobila 16.000 glasova i devet zastupnika, među kojima pet seljaka od pluga i motike. Tu je snagu upotrijebila da je Tomašić u kraljev reskript usvojio nekoje progr m tske zahtjeve Seljačke stranke, te je izgledalo da će Seljačka stranka moći zajedno s koalicijom Hrvatsko-srpskom pomagati Tomašića. Ali spomenute denuncijacije iz feudalno-reakcionarnih i klerikalnih krugova u Peštu i u Beč nisu prestajale, samo što su sada bile uplele u svoju mrežu i Tomašića, da je on, tobože, kakav je i Radić, ako nije i gori od njega. Da se riješi tih prigovora, odlučio me je Tomašić zatvoriti, premda Sabor nije bio raspušten. Ja sam se pokušaju uhapšenja u svojoj kući u Medašnjoj ulici usprotivio s izjavom da ću se pokoriti samo jakoj oružanoj sili. Da ne bude sablazni, odustao je šef redarstva dr Šporčić od uhašpenja, ali sam zato imao biti uhapšen čim Sabor bude raspušten. No uspjelo mi je skloniti se kroz cijelih 6 tjedana, koliko je trajalo izborno vrijeme, a čim su službene Narodne novine donijele da sam u Ludbre~u izabran, izašao sam posve slobodno na ulicu i došao kući iz svoga zaklo-ništa.

OSNUTAK SLAVENSKE KNJIŽARE

U to doba osnovao sam sa svojom ženom Slavensku knjižaru, koja postoji i danas kao vlasništvo moje žene. Potrebni novac, 5.000 kruna, uzajmio je na uknjižbu jedan češki prijatelj, Franjo Sodomka, koji je u to doba došao u Zagreb, i nastanio se u mom susjedstvu te nije mogao prežaliti da ja uz neprestani književni i politički rad sa ženom i djecom najoskudnije živim, pa mi je svjetovao da knjige ne samo pišem, nego i prodajem i da ću od knjižarske trgovine živjeti bolje nego od svega svoga književnoga rada. Ali jedva smo u studenome 1911. počeli uređivati knjižaru i papirnicu, kad Tomašićev nasljednik komesar Cuvaj raspusti Sabar jednostavnim oglasom u Narodnim novinama, te redarstvo dode s još mokrim brojem službenoga lista u moju knjižaru, odvuče me silom u zatvor i doskora otprati u uze Sudbenoga stola u Osijek. Tamo sam ostao sve do kolovoza 1912, kada me opet prepriše u Zagreb, gdje sam dovršio jednu kaznu koju, međutim, pranadoše negdje u spisima, dak me je Sudbeni stol do pravomoćnosti osude radi takozvane Sokolićeve afere

pustio na slobodu. (Predstojnik dr Sokolić optužio me, i na tu optužbu priseglo s njim par bilježnika, da sam ja protiv njega počinio javno nasilje.) Uto je moja žena rodila četvrto dijete, i sada sam ja sa sitnom djecom - s 12-godišnjom Milicom i s 10-godišnjom Mirom - sve ovako kratkovidan, sam vodio knji-žaru neko vrijeme dok se toga posla nije opet moja žena prihvatila s takvom ustrajnošću i takvom vještinom, a uz toliku pomoć obadviju malih kćerčica, da je nekako poslije jedne godine knjižara postala aktivna, a malo-pomalo razvila se u jaki izvor moje potpuno slobodne egzistencije.

MOJA BORBA I MOJA BROŠURA PROTIV ATENTATA I PROTIV REVOLUCIJE

U to doba dogodio se Jukićev atentat na komesara Cuvaja. Bio sam neko vrijeme istodobno zatvoren s Jukićem i s tobožnjim njegovim krivcima, s takozvanim "bom-bašima". Imao sam prilike gavoriti gotovo sa svima i saznao sam od njih da su oni svoje terorističke ideje donijeli iz Beograda, iz društva srpske akademske (sveučilišne) omladine Slovenski Jug, koje je izdavalo i svoj tjednik pod istim imenom. Ja, naravski, nisam o tom nikomu ništa govorio, osim najbližim političkim svojim prijateljima, jer sam znao da i našu hrvatsku a i srpsku omladinu zanosi ideja narodnoga oslobođenja i da pod sve to jačim pritiskom mađarske tiranije i austrijske reakcije kod mladoga i zdravoga naroda, kakvi smo mi Hrvati, a kakvi su i Srbi, mora doći i do ovakvoga skrajnoga otpora u obliku atentata. Ali je mene ta stvar silno zabrinula zato jer sam već onda bio duboko uvjeren da teroristička (zastrašujuća, atentatorska) akcija može i velike narode baciti silno unatrag, a male narode da može i sasvim upropastiti, da i ne govorim o tom što je terorizam, s atentatima itd., nedopustiv s gledišta moralnoga. Uto dode k meni jedan mladić iz Amerike i predstavi mi se kao Stjepan Dojčić, koga da je poslalo jedno američko tajno društvo od 70 Hrvata sa zadaćom da ubije Cuvaja. Slušao sam pozorno toga mladića i kad je svršio, rečem mu: "Ili ste vi magarac i provokator (izazivač) i onda, naravski, nećete počinuti nikakva atentata, i to je dobro, ili ste vi pošten dečko te uistinu mislite da bi svojim atentatom mogli Hrvatsku oslo-boditi. Ali onda ste na krivom putu, jer Cuvaj nije uzrok naše podređenosti Mađarskoj i Austriji, nego je pos jedica te podređenosti. Uzrok je silna politička neukost hrvatskoga seljaštva i ta nesreća što je, evo, prošlo već 20 godina da svake godine iz svih hrvatskih zemalja odlazi u Ameriku po deset, po dvadeset, pače i po trideset tisuća ljudi, koji su često najsposobniji, a svakako vrlo poduzetni. Sad je naših ljudi u Americi preko pol milijuna i vi mi javljate da vas se našlo 70, koji ćete redom biti atentatori i poubijati sve tirane koje Beč ili Pešta nametne Hrvatskoj. Prvo, to neće i ne može biti, a drugo, kad biste to uistinu počeli provoditi, proglasila bi Austrija nas Hrvate za izrode i stavila izvan svih zakona. Jeste li čuli za kneza Kropotkina? Jeste. Dobro. Jeste li čuli za čitav niz knezova i grofova ruskih, poljskih i mađarskih koji su spremali revoluciju? Jeste. Dobro. Vidite li, dakle, da atentate i revoluciju mogu praviti koliko-toliko s uspjehom samo velikaši, i to u velikim narodima, ili barem u narodima s brojnom aristokracijom? Seljački narod, kakav smo mi Hrvati, ima samo jedan put, a to je prosvjeta i organizacija pa onda neustrašiva i ustrajna borba svim političkim sredstvima zapadne demokracije." "Jeste li razumjeli?" "Jesam, i hvala vam što ste me tako lijepo savjetovali." Na koncu sam Dojčiću rekao još i to: "Čujte, ako ste vi zbilja pošten dečko, onda bi velika škoda bila dati vas za jednoga izroda kakav je Cuvaj. Cuvaja ima među mađarsko-švapskim služnicima na tucete, a, eto, Dojčić je samo jedan." Naravski da sam Dojčića upozorio i na to da nikomu i nigdje ne govori da ga je netko iz Amerike poslao. Međutim je banom postao barun Škrlec i Dojčić je zbilja pokušao atentat na Škrleca. Sad sam povjerovao i tomu da bi mogla biti istina da se kod naših ljudi u Americi osnovalo onakvo tajno društvo sa svrhom da u domovinu šalje toliko atentatora koliko bi Pešta i Beč Hrvatskoj nametali komesara. Smislim sve u jedno i odlučim preraditi onu svoju raspravu protiv tiranije i protiv revolucije, koju sam u svojoj zagrebačkoj Hrvatskoj misli tiskao još 1904. Članak sam preradio u malu knjižicu pod naslovom Javna

poruka hrvatskoj braći u Americi. Kao moto (geslo) metnuo sam izvana riječi Isusove: Tko se mača laća, od mača će poginuti te narodnu poslovicu: Blato se blatom ne pere. Brošuru sam napisao upravo na jedan mah i udahnuo sam u nju svu svoju dušu. Dao sam je tiskati u 25.000 komada, a za vremena sam pribavio jedan broj glasila Hrvatske narodne zajednice u Americi Zajedničar, u kojem su adrese ne samo onih odsjeka, kojih ima preko 400, nego i čitavoga odbora u svakom odsjeku. Tako sam imao nekoliko tisuća sigurnih adresa, koje su se u mojoj knjižari pisale dan i noć, a računao sam i na to da će se i u Hrvatskoj prodati koja tisuća komada. Kad najedanput dobijem odluku od Državnog odvjetništva da je brošura zaplijenjena od početka do kraja. Odem ravno k vladi na Markov trg da pitam bana Škrleca šta je to, ali on je bio u Pešti. Podem k podbanu Fodrociju i počnem ovako svoj razgovor s njime: "Dem Dummen kann auch Gott nicht helfen." (Glupanu ni Bog ne može pomoći.) "Šta to znači", začudi se Fodroci. Ja mu sad priopćim da se bojim da bi Dojčićev atentat među pol milijuna Hrvata u Americi mogao naći nasljednika i da sam naumio to spriječiti ne policajnom mjerom odozgo, jer se to ne da, nego pozivom na razbor i poštenje, na čovječnost, prosvijećenost i političku zrelost našega tamošnjega svijeta, ali da to, naravski, mogu učiniti samo na temelju hrvatske seljačke politike, koja je istodobno i državopravna i slavenska i čovječanska, dakle baš takva kakav je i način mišljenja naših američkih Hrvata. Ujedno sam odmah pročitao nekoja osobito istaknuta mjesta u brošuri, gdje nepobitno dokazujem da atentati i revolucije male narode mogu i moraju upropastiti, osobito sada kad smo, evo, postigli prošireno izborno pravo koje nam daje nesavladivo oružje za zakonitu političku borbu po primjeru i uzoru zapadnih demokracija. Podban Fodroci pozove k sebi odmah dra Teodora Bošnjaka (Srbina) i d1~a Gustava Franka (Židova) i naloži im da za nekoliko sati imaju pročitati ovu moju brošuru i njemu izvijestiti može li se zapljena dići ili ne može. Za četiri sata dodem po odgovor, i Fodroci mi saopći da je netom govorio telefonski s banom Škrlecem u Pešti, da mu je priopćio i svoje mnijenje i mnijenje spomenute dvojice gospode i da je Škrlec odredio da se zapljena ima u cijelosti ukinuti. Sav presretan uzmem desetak brošura te zaredam po uredništvima zagrebačkih dnevnika da ih zamolim da brošuru i oglase i preporuča i da svagdje kažem što bi, po mom sudu, tom prilikom trebalo napisati o atentatima, dotično protiv njih. Odem najprije u Srbobran, gdje me je Svetozar Pribićević primio suho i neprijazno veleći da on takve brošure neće ni oglasiti, a kamoli preporučiti, jer da nama baš Dojčića najviše treba. - Ja sam mu na to odrezao: "Ako je to uistinu tvoje uvjerenje, a nisi skrajna kukavica, onda si već odavna i ti trebao biti Dojčić."

POČETAK SVJETSKOGA RATA HRVATSKI SELJAČKI NAROD PROTIV RATA

U kasnu jesen 1913. bili su saborski izbori pod komesarom Cuvajom, kod kojih su se sve gospodske stranke složile protiv Seljačke stranke, pa je zato ona dobila samo 3 mandata, premda je okupila oko 17.000 glasova. Kojih desetak mandata izgubila je samo sa dvadesetak glasova,, tako i Veliku Goricu, gdje je pao dr Ante Radić. Saborskoj većini Hrvatsko-srpske koalicije ni to nije bilo dosta, nego je moj izbor u Ludbregu po, dva puta proglasila ništetnim, jer da nisam imao pasivno pravo, budući da nisam odslužio kaznu radi Sokolićeve afere, premda sam u toj stvari sjedio blizu godinu dana, a bio sam osuđen na 3 mjeseca tamnice. Svaki put sam ponovno izabran,-i to prvi,put-nekako u travnju 1914, a drugi put 28. lipnja 1914, dakle baš na dan sarajevskoga atentata. Upravo je bio proglašen rezultat moga izbora, kad je i u Ludbreg stigao brzojav o ćom aten atu. a sam atentat po švom uvjerenju odmah osudio pred narodom, a i narod ga je, naravski, osuđivao još oštrije od mene. Ali narod je ujedno odmah počeo govoriti d a radi Franje Ferdinanda i njegove supruge, dakle radi, dvoje judi nije pravo dati potući možda na tisuće, pa i milijune naroda. Tu sam prvi put posve jasno vidio kako je u velikim stvarima mišljenje prosvijećenoga i radinoga naroda dublje i šire od mišljenja i najvećih umnika. Kad je rat već započeo, stao sam doskora dobivati sa svih strana

iz Srbije od naših vojnika izvještaje kako bivši mađarski biroši žare i pale po Srbiji, jer nemaju pojma kako se teško stvara dom i s kolikom se mukom dode do snopova žita. Malo zatim počeo sam, i to najprije od žena i djevojaka, dobivati i pjesme mirovnice koje sam odmah stao i u Domu priopćivati, radi čega me je vojno zapovjedništvo dalo upozoriti da će Dom dati obustaviti. Ja sam otišao na zagrebačko Vojno zapovjedništvo i tu sam razložio da je rat kao jedna prolazna groznica te, s obzirom na zadaće što ih država redovno ispunjuje, da je rat svakako iznimka, a mir da je normalno stanje. Zato da moramo biti sretni što je naš narod u zaleđu tako kulturan pa svom dušom želi mir, a to da neće škoditi samomu ratovanju, koliko je nužno, jer vojnici već znadu vršiti svoju dužnost, u čem da su i Hrvati posve na svom mjestu. Usprkos tomu, zvali su me još kasnije dva puta i tražili od mene da barem pjesme ne priopćujem pod naslovom Mirovnice i da ih ne mećem na prvu, nego na zadnju stranu. Ja sam ovaj put bio pred jednim vrlo inteligentnim časnikom kojega sam, mislim, uvjerio da bi najveća pogreška bila, baš s gledišta vojničkoga, da obustave Dom radi pjesama mirovnica. I od onda me više radi te stvari nisu pozivali. Ali sam zato iznenada pozvan na vojničku stavnju ("vizitu") i proglašen sposobnim usprkos svoje neobične kratkovidnosti. Teškom mu-kom postigao sam natpregledbu koju je obavio, naravski, jedan mađarski i jedan njemački liječnik. Srećom su obojica bili tako poštteni te dadoše izvješće da ja ne mogu sam ni po ulici hodati, a kamoli bih mogao u vojsci služiti.

PO ČEM SAM JA ZNAO DA ĆE ANTANTA POBIJEDITI. MOJ POLAZAK U PRAG POČETKOM 1918.

Uto sam počeo dobivati zanimljive vojničke karte i listove od pristaša Seljačke stranke najprije s ruskoga, a polovicom 1916. i s talijanskoga ratišta. Ovi izvještaji pisani dubokim pogledom u narodnu dušu rusku i slavensku uopće, prodahnuti najčistijim čovječanstvom, dali su mi posve jasnu sliku o tom što se dešavalo na frontama i stvorili su mi dosta jasan pojam o tom kako će se svršiti rat. I premda ja nisam imao baš nikakvih veza ni s domaćim vojničkim krugovima, ni s našom političkom emigracijom u inozemstvu, ja sam ipak u svojim saborskim govorima već od 1915. nazvao Antantu savješću Evrope, a Ameriku savješću Antante. Nadalje sam prosvjedovao protiv nečovječnoga, pa i divljačkog postupka njemačkih četa u Srbiji, a jednom drugom zgodom poslao sam njemačkoga cara Vilima na ruski sibirski otok Sahalin, gdje da će svršiti kao Napoleon na otoku Svete Helene (zapadno od Afrike). Malo zatim, kad je došao novi vladar Karlo, kazao sam čisto i bistro da hrvatska vjernost ne znači i ne može značiti vjernost mađarsko-njemačkom dualizmu, vjernost Hrvatsko-ugarskoj nagodbi i uopće vjernost tlranskim i ropskim odnošajima, pa ako se od nas bude zahtijevalo da i nadalje mi Hrvati ostanemo vjerni takvomu državnomu uređenju, da ću ja biti prvi koji ću kliknuti, "Dolje Habsburg" i da sam uvjeren, da će me u tom slijediti naročito svi hrvatski vojnici na talijanskoj fronti. Radi tih izjava tadašnji saborski potpredsjednik dr Lukinić isključio bi me na 15, na 30 i na više sjednica, što sam svojom inicijativom (od svoje volje), što na prijedlog tadašnje saborske većine, Hrvatsko-srpske koalicije. Istodobno je ta Koalicija, kako sam kasnije saznao, sve ovakve moje izjave slala odmah sigurnim putem u inozemnu štam-pu, naročito u Švicarsku, gdje ih je još uvećavala i iskrivljivala tvrdnjama kako je, tobože, naročito saborska većina tima mojim izjavama burno pljeskala i živo odobravalala i kako sam ja govorio, tobože, za bezodvlačno sjedinjenje sa Srbijom. U ožujku 1918. donio mi je Dubrovčanin Rudolf Giunio, sadašnji glavni urednik Slobodne tribune, poziv predsjednika Češke agrarne (seljačke) stranke, i sadašnjega predsjednika vlade u Pragu Švehle, poziv da bezuvjetno dodem u Prag, jer da se radi o sudbini svih slavenskih naroda u Monarkiji- Ja sam se pozivu odazvao i uz put sam u Beču posjetio bugarsko poslanstvo, te sam na poslanstvu bez ikakvoga okolišanja izjavio da od nas u Hrvatskoj nije gotovo nitko ni za Monarkiju ni za dinastiju Habsburga, pa da mi Hrvati molimo i zaklinjerno Bugarsku neka

ostavi Centralne vlasti, neka skрати rat i pospješі uјedіnjenje i oslobodjenje austrougarskih Južnih Slavena. Ja sam, naime, na spomenutom Slavenskom kongresu u Pragu 1908. sklopio vrlo srdačno prijateljstvo s bugarskim sveučilišnim profesorom Bobčevom, koji je malo zatim postao bugarski ministar prosvјete. Kao takav poslao mi je sve što sam trebao i što sam ga molio za upoznavanje bugarskih političkih, kulturnih i gospodarskih prilika. Na temelju toga materijala, a i na osnovu moјih opažanja u samoj Bugarskoј 1911, ja sam napisao opširno djelo Obnovljena Bugarska, od kojega sam 1914. izdao prvi dio Bugarska od najstariјih vremena do 1878, a drugi dio Bugarska od 1878. do 1913. radi nestašice sredstava još je uvijek u rukopisu. Ovo moје djelo o Bugarskoј pribavilo mi je velike i iskrene simpatije mnogih bugarskih političara, a napose tadašnjega bugarskoga poslanika u Beču, pa sam zato k njemu i došao s takvim povјerenjem kao da se poznamo bogzna kako dugo. U Pragu sam dne 13. ožujka na jednoј najpovјerljivijој konferenciji (dogovoru), na kojoj je bilo oko 70 čeških prvaka svih čeških stranaka te, osim mene, još tri Hrvata i jedan hrvatski Srbin i od Slovenaca dr Korošec, ja sam bez dlake na jeziku u poldrugsatnom govoru razložio i dokazao da je kod nas Hrvata posvema propala politika i bečka i peštanska, da je kod nas posve nestalo stare graničarske vјere u Austriju, a i nove nade da bi Mađarska mogla biti za nas bolја od Austrije, pa da smo mi posvema spremni da objeručke prihvatimo svoje uјedіnjenje sa Srbijom i Crnom Gorom, ali, naravski, na temelju potpune i stvarne ravnopravnosti, bilo u smislu tisućljetne hrvatske državne i narodne samostalnosti, bilo, što je još i bolје, u duhu naše nove slavenske seljačke politike. Još sam istaknuo i to da je slični proces (razvoj) i među Slovencima i da je tamo ovakvu razvoју stvari još jedino na putu dr Šušteršič s malom skupinom svojih nepopravljivih crno-žutih pristaša. Na tom sastanku bio je od čeških prvaka Švehla, dr Stanjek, dr Udržal, dr Kramar, pokojni dr Rašin, dr Hajn, dr Šamal itd., a ovi su mi svi redom ne samo čestitali nego su me zamolili da ja to ukratko ponovim hrvatski da se prisutni Hrvati (Hrvoj, Pavelić, zubar, Peršić) i onaj Srbin (Srdan Budisavljević) mogu o tom izјaviti. Samo su mi zamјerili što sam onako opatrnuo Šušteršiča. Prisutni Hrvati i onaj Srbin potvrdiše oduševljeno sve moје navode, a baš uto je došao iz Ljubljane brzоjav u kojem se јavlja da dr Šušteršič na jednoј skupštini odsuđuje moј dolazak u Prag i da cijeli praški sastanak nazivlje veleizdajničkim. Sad su Česi još više povјerovali moјim informacijama da je Hrvatska potpuno zrela da ostavi Aus-tro-Ugarsku. Iste godine, 1918, bio sam još polovicom svibnja kojih 8 dana u Pragu, a i taj sam se put navratio prolazeći kroz Beč na bugarsko poslanstvo i dobio sigurne vijesti da će Bugarska prekinuti solunsku frontu, pa ako to ne učini car Ferdinand, da će to učiniti sam bugarski narod i ostaviti Centralne vlasti. Dne 27. srpnja 1918. osjećao sam se već tako sigurnim da sam sazvaо, prvi put poslije 1914, sjednicu glavnoga odbora Seljačke stranke. Tu je Seljačka stranka proglašena republikanskom. Taj je zaključak potvrdila redovita glavna godišnia skupština, koju smo održavli dne 25. studenoga 1918, te izvanredna glavna skupština, koja je bila dne 3. veljače 1919. Na onoj prvoj skupštini bila su 2.832 izaslanika, a na ovoj drugој 6.838 iz svih krajeva hrvatskih. Sve ovo bilo je djelo hrvatskoga seljačkoga duha probudenoga i izoštrenoga u svјetskom ratu.

STRAHOVLADA SVETOZARA PRIBIĆEVIĆA

Medutim sam dne 20. studenoga 1918, po osnovi Svetozara Pribićevića, koju je trebao provesti dr Grga Andelinović, imao doći tobože pred narodni sud na Markovu trgu i tu biti smaknut. Ja sam Pribićeviću kazao da on to može učiniti, ali za 24 sata neće biti ni njega, ni jednoga člana Narodnoga vijeća na životu. Dne 24. studenoga imali su me u samoj Sabornici napasti neki dalmatinski i srbijan-ski časnici. Ali je na njih moј govor, kojim sam temelјito obrazložio uz koje uvјete i na koji način možemo svi mi Hrvati i Srbi provesti svoje uјedіnjenje, učinio takav doјam da su me dvojica od ovih i dr Dušan Popović iste noći pratili kući kao moја sigurnosna straža. Koncem 1918. poslao sam u Prag predsjedniku Masaryku

dva izaslanika Seljačke stranke da mu donesu pismene dokaze kako je u Hrvatskoj poslije 1. prosinca 1918. započelo nečovječno batinanje, naročito u županiji bjelovarskoj, napose u općini Rači, samo zato što su seljaci republikanci ili što čitaju Dom. To su bile pismene osude što ih je potpisao neki srbijanski poručnik Jovanović, inače prije zanimanjem sudac, koji je batinao i žene. Predsjednik Masaryk obećao mi je da će se kod beogradske vlade zauzeti da batinanja prestanu, ali da se inače ne može miješati u naše unutrašnje poslove. Nato su odmah mnoge vanjske novine donijele službeno opovrgnuće da u Hrvatskoj batinanja nema i da ga nije ni bilo. Batine su se, međutim, sada proširile na cijelu Hrvatsku. Batinanje uveo je pukovnik Teslić, tada u službi u Bjelovaru (sada veleindustrijalac u Sisku), a odobrio ih je nebrojeno puta Svetozar Pribićević, koji je to nazivao, "vladom jake ruke".

MOJ TREĆI PUT U PRAG U GODINI 1918. RADI SPOJA HRVATSKE S ČEŠKOM

Početkom prosinca 1918. pošao sam u Prag radi toga da češkim službenim krugovima priopćim osnovu koju sam bio izradio sa šefom srpske vojničke misije u Zagrebu pukovnikom Simovićem i prema kojoj bi naši medumurski Hrvati zajedno s Hrvatima u takozvanom koridoru između Požuna, današnje Bratislave i Varaždina, dakle između Slovačke i Hrvatske, imali osigurati slobodnu i trajnu gospodarsku, željezničku vezu između Čehoslovačke i Jugoslavije. Ministar vanjskih posala dr Kramar predao je stvar svomu tajniku dru Veverki s napomenom da ovlašćuje predsjednika vlade Švehlu da sa mnom ugovori i uredi sve što treba. Švehla je za stvar bio silno oduševljen, oduševljen, osobito kad je čuo kako je kanimo provesti, ali kad sam se ja povratio u Zagreb, saznao sam da je Svetozar Pribićević cijelu stvar osujetio, jer da nema nikakvoga smisla, a osim toga događaj od 5. prosinca, kada su hrvatski vojnici na Jelačićevu trgu postrijeljeni kao najprostiji bund ije, uzeo je svaku moralnu podlogu ovako zamašnomu pothvatu.

MEMORANDUM MIROVNOJ KONFERENCIJI U PARIZU I MOJA DVA DUGOTRAJNA ZATVORA

Međutim je na spomenutoj izvanrednoj glavnoj skupštini dne 3. veljače 1919. zaključeno da se hrvatski narod obrati na Mirovnu konferenciju u Parizu s kratkim memorandumom, u kojem zahtijeva pravo svoga samoodređenja i izražuje želju da se svojom slobodnom voljom pridružuje u ravnopravnu zajednicu sa Srbijom i Crnom Gorom. Za mjesec dana bilo je sabrano do 200.000 potpisa sve samih slobodnih seljačkih gospodara, ali uto dne 25. ožujka 1919. budem uhapšen, usprkos tomu što sam bio i hrvatski narodni zastupnik i član Privremena narodna predstavništva Beogradu u te sam pridržan u zatvoru, tobože, na osobnu odgovornost tadašnjega ministra unutrašnjih posla a Svetozara Pribićevića do 17. veljače 1920. U tom zatvoru bio je, protiv mene takav postupak za koji uopće nema doličnoga izraza. Malo zatim, pod novom vladom Stojana Protića uhapšen sam dne 22. ožujka 1920. i bio u zatvoru dijelom pod istragom, dijelom da čekam pravomoćnost osude sve do 28. studenoga iste godine kada sam, na sam dan izbora za Konstituantu, amnestiran. Poslije toga punih šest tjedana bile su gotovo permanentne sjednice što posebnoga odbora, što svih hrvatskih narodnih zastupnika, na kojima je ponovno izraden, dotično prerađen, prijašnji program Seljačke stranke prema novim prilikama i potrebama u skladu s narodnim iskustvom, stečenim u Svjetskom ratu, te u skladu sa sveukupnim razvitkom zapadne evropske demokracije.

MOJ POLAZAK U INOZEMSTVO

U srpnju 1923, poslije izbora iste godine od 18. ožujka, bio sam prisiljen ostaviti Hrvatsku te sam proživio pet mjeseci u Londonu, pet mjeseci u Beču, a dva mjeseca u Moskvi. Dne 12. kolovoza 1924. vratio sam se u Zagreb, a dne 5. siječnja 1925. bio sam uhapšen..i odmah sutra predan sudu.

MOJ NEPOLITIČKI JAVNI RAD

Uz svoj politički rad bavio sam se kojih deset godina pisanjem slovnica i rječnika i ostalim književnim radom. Još 1896. napisao sam u bjelovarskom zatvoru Praktičnu slovnicu češkoga jezika i češko-hrvatski rječnik. Ta je slovnica doživjela više izdanja. Godine 1903. napisao sam praktičnu slovnicu ruskoga jezika za Hrvate i hrvatskoga jezika za Čehe. Ruska i češka kritika najpohvalnije se je izrazila o jednom i o drugom djelcu. Godine 1910. napisao sam strogo naučno, a ipak praktično opširnu češku slovnicu s čitankom i s rječnikom za hrvatske srednje škole, koju je pod Tomašićevom vladom izdala Zemaljska naklada školskih knjiga. Kako već spomenuh, još godine 1901. izdao sam prvi svezak svojih Uzničkih uspomena, a 1902. drugi svezak. Obadva su sveska bila zaplijenjena. Poljska je kritika uporedila ove moje književne radnje, a osobito prvi dio, po književnoj vrijednosti s glasovitim djelom Dostojevskoga Zapisci iz mrtvoga doma.

OSNUTAK HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

Što se tiče moga političkoga života i rada s obzirom na osnutak Hrvatske seljačke stranke, koja je kasnije nazvana Republikanskom, to sam potanko opisao u posljednjim brojevima Doma 1924. godine u mjesecu prosincu. Što se, opet, tiče moga političkoga djelovanja u Narodnom vijeću, a naročito moga držanja na sjednici od 24. studena 1918, to sam opisao u posebnoj knjižici pod naslovom Put k seljačkoj republici, koja je izašla 1923, i u kojoj je gotovo doslovni moj govor na već spomenutoj sjednici Narodnoga vijeća od 24. studenciga 1918.

ŠTO JE NAJVIŠE DJELOVALO NA MENE OD ONOGA ŠTO SAM ČITAO

Na moj duševni razvoj uopće, a napose na razvoj mojih političkih ideja najviše su djelovala ova književna djela: Smičiklasova Hrvatska povijest, prvi i drugi svezak. Pročitao sam je ili, točnije rečeno, proučio o praznicima 1886, kad sam na prvom svom putovanju kao gost dakovačkog nadbiskupskoga sjemeništa punih osam dana čekao biskupa Strossmayera dok se vrati iz Rogaca, da čujem njegovu propovijed i da mu se poklonim. Zatim Tolstojeve priče, koje mi je 1887. u originalu čitao i tumačio moj pokojni brat dr Ante Radić, a od svih najviše me se dojmila priča Od čega žive ljudi i Tri starca. Silno je na mene djelovalo nadalje Istočno pitanje od Eugena Kvaternika, te Moja ispovijed narodu dra Milana Mikanca, što sam oboje čitao i proučio 1889. Zatim djelo češkoga publiciste Tume o Karlu Havličku i Masarykovo djelo Socijalno pitanje. Napokon mali spis o slobodi što ga je napisao Englez John Stuart Mill. Iza toga došao sam u područje francuske političke literature, i to naročito pod upliv ovih djela: Fustel de Coulanges: La Cite antique (Država u staro doba). Joseph Michelet: La Peuple (Puk ili narod). Albert Sorel: L'Europe et la Revolution française (Evropa i francuska revolucija) u osam svezaka, od kojih je najvažniji svezak prvi, koji radi o Evropi kakva je bila uoči francuske revolucije. U svom djelu Savremena Evropa navodim na početku svu literaturu (sve knjige) koju sam uistinu i pročitao i proučio i koja je gotovo isključivo francuska, i to liberalna i filozofska. Socijalističkih i sličnih djela nisam proučavao, nego sam ih jedva čitao,

katkada samo listao i to zato jer su mi se činila na prvi pogled odviše površna i odviše agitatorska (korteška). To isto vrijedi, još u većoj mjeri, za komunističku literaturu, izuzevši Lenjina, kojega sam živo želio imati u potpunom izdanju što mi je u Moskvi i uspjelo, ali prije nego sam ga stigao izvaditi iz kofera, dospio je u redarstvene ruke. Sad mi je, međutim, povraćen, ali su me neodgodivi narodni poslovi tako zaokupili da ga zasad nisam ni pogledao. Kao zanimljivu stvar pominjem da je pokojni krčki biskup dr Mahnić, kad je izašla moja Savremena Evropa, raspisao natječaj za kritiku toga moga djela, ali je kritičaru stavio taj uvjet, dotično dao taj savjet, neka prije pročita onu literaturu koju ja navodim na početku toga svoga spisa, jer da bez toga neće moći napisati valjane kritike. Spominjem još i to da je godine 1906. talijanska smotra Rivista Internazionale za moju knjigu Savremena Evropa napisala da to nije djelo, nego monument (spomenik) i da je takav monument mogao biti podignut samo na najsolidnijem fundamentu liberalne i demokratske političke literature zapadne Evrope. Istu je takvu ocjenu napisao malo zatim jedan Slovenac, veleći da bi to djelo morao poznavati svaki naš političar.

MALO POBLIŽE O MOM PUTU I BORAVKU U INOZEMSTVU

Ja sam se još u vrijeme rata bavio mišlju da odem u Zapadnu Evropu, naročito u Englesku, te sam 1916. najprije bio dobio putnicu za Bugarsku. Ali je to u posljednji čas spriječeno iz Pešte, gdje su se bojali da bih ja iz Bugarske mogao u Francusku i dalje na Zapad. Za drugoga banovanja Tomljenovića zatražio sam putnicu 1921. i dobio sam je za Čehoslovačku, ali mi je putnica još isti dan oduzeta. Zato 1923, kad je politički položaj bio još mnogo napetiji, nisam putnice ni tražio, jer sam smatrao za svoju dužnost da svoj položaj kao predsjednik Hrvatskoga narodnoga zastupstva upotrijebim za to da o hrvatskom pitanju dadem autentične informacije naročito u Engleskoj i da tom prilikom sam proučim političke, socijalne i gospodarske prilike ove najosebujnije vevlasti na svijetu. U London sam stigao 17. kolovoza 1923. i ostao sam do 22. prosinca iste godine. Stavio sam sebi za zadaću da nikoga ne posjećujem tko me ne pozove, a da naročito ne tražim pristupa k službenim ličnostima, jer bi za slučaj da me odbiju hrvatskoj stvari tim samo škodio. Budući da su sve novine najavile moj dolazak, to su me najprije posjećivali novinari engleski i američki, zatim književnici, naročito oni koji su se bavili Bližim istokom a onda javni radnici uopće, u prvom redu predsjednici i predstavnici mnogobrojnih engleskih pacifističkih i humanitarnih organizacija. Došli su sa mnom u doticaj odmah i neki mladi prvaci engleske Radničke stranke koji sačinjavaju najodlučnije pacifističko krilo i koji izdaju svoj tjednik The New Leader. Ja sam bio u Londonu sa svojom ženom, te smo oboje učili engleski, po 6, po 8 i po 10 sati dnevno, pa sam 25. listopada 1923. već čitao englesko predavanje u Balkanskom komitetu. Poslije toga čitao sam još dva engleska predavanja, i to jedno u glavnom odboru Radničke stranke, a drugo u Društvu za Bliži istok. Sva sam ta tri predavanja doslovce priopćio u Domu, u koji sam svaki tjedan redovito slao po dva, tri pisma, te je u Domu izašlo u svem mojih 46 pisama iz Londona, gdje je prikazano sve što god je bilo znatnije u mom životu i radu u Engleskoj. Meni je u Londonu bio pridijeljen kroz ovo čitavo vrijeme jedan neobičan čuvar imenom Mason, navodno za osobnu zaštitu, i to kao naročiti pouzdanik engleske državne policije koja je uvedena, u vrijeme rata, pa se radi boljševičke opasnosti uzdržala do danas. Taj Mason, kako sam saznao tek pred svoj odlazak, bio mi je pridijeljen jedno radi moje osobne sigurnosti, drugo za kontrolu svega moga rada. On me je pratio upravo svuda i dao mi je na svom stroju pisati sva moja predavanja i svu moju korespondenciju, koliko nije bila hrvatska. U svom istražnom zatvoru sam saznao da je taj isti Mason bio pouzdanik i beogradske vlade, naravno za dobru plaću, i da je on bio šef jedne privatne detektivske agencije te je dao uhoditi svaki moj korak i svaki moj kret u Londonu. Kad sam zatražio putnicu za povratak od Jugoslavenskog poslanstva, ta mi je putnica uskraćena, jer da se ne može sigurno ustanoviti

moj identitet (istovjetnost, to jest da sam to baš ja). Onda sam s pomoću svojih prijatelja dobio putnicu Lige naroda i sve potrebne vizume te sam na sam badnjak 1924. stigao u Beč. U Beč sam došao zato da budem bliže domovini i da mogu uspješnije poraditi za osnutak opozicionalnoga bloka koji je imao nastati od federalističkoga bloka, osnova-noga odmah poslije izbora od 18. ožujka 1923, te iz srpskih opozicionalnih stranaka: Davidovićeve i zemljoradničke. Da taj posao uspije, odlučio sam da hrvatski narodni zastupnici pođu u Beograd i da učine sve što treba da stvore jaku ustavnu parlamentarnu većinu za pozitivan rad u Skupštini. Ali u času kad je to bilo gotovo, odgođena je Skupština dne 26. svibnja te se imala sastati istom 20. listopada iste godine. Imajući pred sobom gotovo pet mjeseci parlamentarnih praznika a računajući već tada sa bezakonjima i nasiljima tadašnje Pašićeve vlade, odlučio sam odazvati se opetovanim pozivima predsjedništva Medunarodnoga seljačkoga saveza u Moskvi i ministra vanjskih posala Sovjetske Rusije Čičerina. Ti su pozivi glasili da moj dolazak željno očekuju zato da o hrvatskim i jugoslavenskim odnošajima saznaju napokon pravu istinu, da mi pokažu kakav je Moskovski seljački međunarodni savez, pa da u taj savez stupi i HRSS. Prije nego sam pošao iz Beča posjetio sam, u pratnji narodnoga zastupnika inženjera Augusta Košutića, predsjednika austrijskoga državnoga redarstva i bivšega austrijskoga kancelara dra Schobera te sam mu u jednosatnom razgovoru opširno protumačio zašto idem u Moskvu i da mi nije ni na kraj pameti da išta prihvatim od boljševičkoga programa, a još manje od boljševičke metode. Iz Beča sam otišao 29. svibnja. U Moskvu sam prispio dne 2. lipnja 1923, a vratio sam se iz Moskve dne 1. kolovoza t.g. O svom radu i boravku u Moskvi javljao sam sve u Dom, tako da nema ni jedne moje iole važne izjave, razgovora i posjeta koji u Domu ne bi bili spomenuti. Kroz čitava dva mjeseca svoga boravka u Moskvi nisam došao ni u privatni, ni u javni saobraćaj ni sa jednim funkcionarom Komunističke stranke, te nisam posjetio niti jedne jedine komunističke organizacije, kojih je naročito puna sva Moskva i njezina okolica. Sav moj saobraćaj bio je isključivo sa Ministarstvom vanjskih posala i s predsjedništvom Medunarodnoga seljačkog saveza. Vanjsko ministarstvo odredilo je da me danomice posjećuje i, koliko ja to želim, svuda prati šef Odjela za balkanske države Sandomirski. U ta dva mjeseca imao sam tri razgovora s ministrom vanjskih posala Čičerinom, desetak razgovora s ostalim danovima Kolegija (zbor) vanjskoga ministarstva, među njima i s Rakovskim, te dva zajednička objeda što ih je priredio Čičerin, jedan kao dobrodošlicu a drugi kao oproštaj. Sve sam to, kako već spomenuh, u Domu javio i opisao, koliko god je to bilo važno, a ujedno sam najvažnije svoje dojmove i opažanja zbio u nekoliko članaka, koje sam također objelodanio u Domu sa svojim potpisom. Na povratku iz Moskve nisam se u Beču zadržavao, nego sam ravno pošao u Hrvatsku. U Zagreb sam stigao, kako rekoh, dne 12. kolovoza 1924. - što se kasnije sa mnom dogodilo i dogadalo, to je poznato. A što radim sada i to se vidi najbolje iz Doma l~oji, valjda, drže ili barem prate i svi čitatelji Božićnice.

Seljačka prosvjeta, 6-8, Zagreb, 1928. godine